

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Bára Janáková

Mluva mladší generace obyvatel ve

Frýdku-Místku

The speech of younger generation in

Frýdek-Místek

Mgr. Jan Chromý, Ph.D.

2015

Děkuji Mgr. Janu Chromému, Ph.D. za odborné vedení práce a za ochotu vždy pomoci, dík také patří Phdr. Pavlu Macháčovi, Ph.D. za konzultace ohledně fonetiky a Mgr. Tomáši Jírotkovi za počítačové zpracování jazykového materiálu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Ve Frýdku-Místku dne 14. 8. 2015

Abstrakt

V práci jsme zjišťovali stav nářečních prostředků v mluvě středoškolských studentů ve Frýdku-Místku. Předpokládali jsme velkou míru nivelizace tradičního nářečí, proto jsme se zaměřili na jevy, o kterých víme, že jsou v mluvě města stále používané. Jedná se zčásti o jevy vyskytující se i v moravských nářečích. K výzkumu jsme použili metodu sociolingvistického rozhovoru, která je určena pro výzkum běžné mluvy. Výzkumný vzorek byl stanoven tak, aby se respondenti v sociologických faktorech lišili pouze minimálně, tudíž jsme v analýze žádný z těchto faktorů záměrně nesledovali. Ve většině zkoumaných jevů se zachovaly varianty mající interdialektickou platnost, nebo varianty vyskytující se i v jiných dialektech. Stále používaná je oblastní výslovnost hláskové skupiny *–mě–* jako [mje], která je však typická i pro moravské dialekty.

Klíčová slova: běžná mluva, Frýdek-Místek, středoškolští studenti, nivelizace nářečí, tradiční slezská nářečí, interdialekt, sociolingvistický rozhovor, variace

Abstract

This thesis presents an analysis of the casual speech of high school students in Frýdek-Místek. Use of dialectal features which should be typical both for the area of Frýdek-Místek and for the broader Moravian and Silesian area was analyzed. Thus, we wanted to document the impact of dialect levelling in the speech of younger generation. Data were gathered using sociolinguistic interviews. The sample was very homogeneous and it was designed to represent a specific category of speakers, i.e. high-school students. Mostly, the interdialectal variants were preferred over dialectal ones. One of the features which is still commonly used is the pronunciation of *–mě–* as [mje].

Key words: common speech, Frýdek-Místek, high-school students, dialect levelling, traditional silesian dialects, interdialect, sociolinguistic interview, variation

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Slezská nářeční skupina	9
2.1. Směřování k interdialektu	10
2.2. Zkoumané jevy.....	12
2.2.1. Fonetické jevy.....	12
2.2.2. Morfologické jevy.....	13
2.2.3. Spojovací výrazy – na pomezí lexikologie a syntaxe	20
2.2.4. Metodologie výzkumu syntaktických proměnných	22
3. Městská mluva	24
3.1. Nivelizace dialektů.....	24
3.2. Tradiční dialektologie a sociolingvistika – vývojové vazby.....	25
3.3. Metodologie městských výzkumů z Česka	26
4. Výzkumná metoda – sociolingvistický rozhovor	29
4.1. Vliv věku na variaci	30
4.1.1. Věkové odstupňování	30
4.2. Vliv pohlaví na variaci	31
5. Analýza nahrávek	32
5.1. Fonetická variace – výslovnost hláskové skupiny –mě–.....	33
5.2. Morfologická variace	34

5.3.	Variace spojovacích výrazů a adverbia <i>kam</i>	41
5.4.	Nekvantifikované jevy	47
5.4.1.	Lexikální dialektismy	47
5.4.2.	Fonologické dialektismy	48
5.4.3.	Slovotvorné dialektismy	48
5.4.4.	Nepůvodní prvky z českých dialektů v užším smyslu	48
6.	Shrnutí.....	49
7.	Literatura:.....	50

1. Úvod

V práci se zabýváme současným stavem běžně mluveného jazyka ve městě Frýdek-Místek. O jazyce tohoto města žádná monografie napsána nebyla, proto ve výzkumu gramatických jevů vycházíme především z jazykových map *Českého jazykového atlasu* (dále ČJA) a z prací věnujících se jazykové situaci v Ostravě a v Havířově: disertační práce P. Havláskové *Působení tradičního dialektu na mluvu mladé generace v Ostravě*, teoretickou bází pro výzkum zájmen nám byla monografie Dany Davidové *Zájmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova*. Domníváme se, že v mluvě obou měst bude velké množství prostředků používaných i ve Frýdku-Místku. Ostrava s ním patří do východní podskupiny slezských dialektů a jazyk Havířova, který patří do česko-polského pruhu, má interdialektický charakter¹. Naším cílem je zjistit míru užívání námi sledovaných nářečních jevů a srovnat výsledky našeho výzkumu s výzkumem v disertační práci P. Havláskové. Výzkum pro ČJA byl založen na nejstarším zjistitelném stavu mluvy venkovského obyvatelstva (Balhar, J. a kol. 1992: 13), tudíž je zaměřen synchronně, ale zachycuje především tradiční nářeční prostředky, které jsou u některých jevů doplněny o výsledky výzkumu městské sítě, zdaleka však ne u všech, proto jsme také čerpali z článku Rudolfa Šrámků *Jak se proměňují slezská nářečí* (1997).

Výzkumná data jsme získali metodou sociolingvistického rozhovoru, a to s 16 studenty frýdecko-místeckých gymnázií a středních škol. Rozhovor s každým respondentem trval 30 minut. Jednalo se o chlapce i dívky. Studenti gymnázia převažovali (12 mluvčích), dále byli nahráni 4 studenti středních odborných škol. Předpokládáme, že typ školy na mluvu respondenta nemá vliv.

¹ Více o jazykové situaci Havířova viz v odstavcích věnujících se zájmeným tvarům, oddíl 2.2.2.

	pohlaví	věk	škola
Mluvčí 1	žena	16	gymnázium
Mluvčí 2	žena	17	gymnázium
Mluvčí 3	žena	17	gymnázium
Mluvčí 4	žena	17	gymnázium
Mluvčí 5	žena	17	stř. zdravotnická škola
Mluvčí 6	žena	18	gymnázium
Mluvčí 7	žena	18	gymnázium
Mluvčí 8	žena	18	učební obor
Mluvčí 9	žena	18	gymnázium
Mluvčí 10	žena	19	gymnázium
Mluvčí 11	žena	19	gymnázium
Mluvčí 12	žena	19	gymnázium
Mluvčí 13	muž	18	gymnázium
Mluvčí 14	muž	18	učební obor s maturitou
Mluvčí 15	muž	18	gymnázium
Mluvčí 16	muž	19	učební obor s maturitou

Tabulka č. 1: Respondenti

2. Slezská nářeční skupina²

Oblast slezských nářečí se dělí na 4 podskupiny, které R. Šrámek (1997: 232) vymezil následovně:

- a) jižní: Štramberk, Příbor, Frenštát
- b) západní: Opava, Bílovec, Hlučín
- c) východní: Ostrava, Místeko, Frýdecko
- d) polsko-český smíšený pruh

Slezská nářečí jsou v rámci jazykového území češtiny rozšířena na severovýchodním okraji České republiky. Je to oblast, která je od středních Čech, odkud se směrem k okrajům jazykového území češtiny rozšiřovala většina vývojových změn, značně vzdálená.

Rudolf Šrámek tvrdí, že ve slezských nářečích hrají roli dva faktory, se kterými se ve vývoji jiných českých nářečí nesetkáváme. Prvním z nich je vliv cizích jazyků, na severu a severozápadě měla jazykový vliv němčina. Na východě a severovýchodě slezská nářečí sousedí s polsko-českým smíšeným pruhem a na jihovýchodě se slovenštinou „a pouze svou jižní a jihozápadní hranicí byla spojena s geneticky „mateřským“ jazykem českým prostřednictvím sousedních dialektů východomoravských“ (Šrámek 1997: 232). Druhý faktor je mimojazykový, je jím industrializace a s ní spojená urbanizace, která na slezském území trvá od konce 18. století, kdy zde bylo objeveno uhlí. Ostrava a její široké okolí se změnilo v mohutnou sídelní a průmyslovou aglomeraci. Proto má oblast Ostravy výrazně městský charakter. Tradiční dialekty byly vytlačeny jazykem nových společenských vrstev žijících ve městě: dělnictvem, úřednictvem a inteligencí,

² Tento termín používáme ve shodě s výkladem v ESČ: „V zeměpisném třídění nářečí národního jazyka nářeční seskupení nejvyššího řádu, vnitřně diferencované a se závažnými shodnými znaky. [...] Při dělení dialektů českého jazyka na nářeční skupiny se uplatňuje hledisko hláskoslovné“ (Kloferová 2002: 392).

protože se staly omezujícím faktorem. K počátku jejich nivelizace přispělo také to, že se mluvčí jednotlivých slezských dialektů stýkali jednak mezi sebou navzájem a jednak s lidmi z jiných nářečních oblastí, než je slezská. V důsledku toho se ve dnešních slezských nářečích smývají především hranice vnitřního členění slezského interdialektu, rysy charakteristické pro jednotlivé podskupiny ubývají ve prospěch celoslezských rysů nebo rysů mluvené podoby spisovného jazyka (Šrámek 1997: 232–233).

Intenzita vývoje smývání vnitřních hranic slezských nářečí závisí nejenom na opozici mladá vs. stará generace, venkov vs. město, ale daleko více než v jiných oblastech na sociálním postavení mluvčího, druhu povolání, které vykonává, dosaženém vzdělání a celkové kulturní úrovni. U některých sociálních skupin je nivelizace rychlejší: studenti, učitelé, úředníci, lékaři, inteligence. Šrámek dodává, že znaky nářečních podskupin ubývají také proto, že to je součást obrazu o starobylém životě na venkově a tradiční dialekty v současné komunikaci nestačí bezpříznakově plnit svou úlohu kvůli omezenému slovnímu fondu a přílišné hláskoslovné odlišnosti. Mluvčí používající tyto prostředky působí archaicky a venkovsky, ba dokonce kuriózně (Šrámek 1997: 234).

2.1. Směřování k interdialektu

Jak už jsme výše parafrázovali Šrámkovo tvrzení, přestávají se užívat příznakové prvky tradičních nářečí, které odlišují samotná nářečí jednak mezi sebou, jednak od jazyka spisovného. Proti tradiční vrstvě nářečí tu stojí mladší, vývojově novější vrstva. V ní se prolínají varianty, které charakterizují slezská nářečí jen obecně, s variantami z mluvené podoby spisovného jazyka (Šrámek 1997: 234). V nářečních jevech, kterými se slezská nářečí příliš odlišují od spisovného jazyka, „vede vývoj buď k zvláštní kombinaci jevů obecně slezských a hovorově spisovných, nebo jevy mluvené podoby spisovného jazyka převažují a prvky

obecně lašské v nich zaujímají okrajovou pozici.“ (Tamtéž: 234–235). Vytváří se slezský interdialekt, nivelizovaná podoba tradičních nářečí.³

Šrámek vyděluje oblasti s přibližně stejnou povahou nářečního vývoje:

- a) Nejvíce je zachován dialekt v západo–jihoopavském pruhu a u starých generací na Hlučínsku a v Podbeskydích.
- b) V jiných oblastech není dialekt tolik zachován, nivelizace probíhá ovšem s nestejnou intenzitou podle sociální situace mluvčích.

Vývoj je urychlován ve městech, která jsou administrativními a kulturními centry sídelních aglomerací. Dominantními centry jsou Ostrava a Opava, dále Havířov, Frýdek-Místek, Nový Jičín, Karviná a Český Těšín. Konstituje se zde tzv. městská mluva (Šrámek 1997: 237).

Jak uvádí Dana Davidová a kolektiv, zmíněná mluvená podoba spisovného jazyka neboli hovorová čeština je dosti rozvolněný útvar, který se neřídí komplexní normou. Mluví o tzv. hovorovém stylu mluvené řeči, který můžeme zahrnout do prostě sdělovacího funkčního stylu, ovšem od všech funkčních stylů se ten mluvený liší. Nezakládá se přímo na spisovné češtině. Mnohé jeho lexikální prostředky stojí až na samém pomezí spisovnosti. Vznikly mimo spisovný jazyk, ale postupně do něho pronikly. (Davidová a kol. 1997: 133–134). Jako spisovnou varietu, která některými prostředky však sahá mimo oblast spisovnosti, chápeme hovorovou češtinu i v naší práci.

Původně nespisovné lexikální prostředky, hláskové a tvarové varianty do hovorové češtiny pronikají z teritoriálních dialektů či interdialektů, protože neoficiálním komunikačním situacím lépe vyhovuje soubor jazykových prostředků, který je založen na teritoriální bázi mluvy. Tudíž hovorová podoba spisovného jazyka se může měnit spolu s regionem České republiky. V Čechách je útvarem běžné komunikace obecná čeština, na Moravě a ve Slezsku je jím vedle dialektů hovorová

³ Tuto definici jsme převzali z ESČ: Šipková, M. Interdialekt. In P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : NLN 2002, s. 183–184.

čeština (Davidová a kol. 1997: 5–7). Tím dostává tento útvar i ojedinělý regionální charakter.

2.2. Zkoumané jevy

Při výběru jevů jsme se řídili dvěma hledisky. První z nich nás vedlo k tomu, abychom vybírali nespisovné prvky vztahující se pouze ke slezskému nářečí nebo k moravským nářečím obecně. Mnoho nespisovných jevů se totiž objevuje ve více nářečích českého jazyka, např. složené adjektivní tvary přivlastňovacích adjektiv, viz heslo *bratrově*, lok. sg. m./n. v ČJA (Balhar, J. a kol. 2002: 321⁴) nebo nepřítomnost protetického *j-* (Balhar, J. a kol. 2005: 361–367). Námi zkoumané prvky, které překračují hranice slezského interdialektu a vyskytují se na většině Moravy či na celé Moravě, jsou: oblastní výslovnost hláskové skupiny *–mě–* jako [mje]; tvary zájmena *takový* v podobě *taky*, *taka*, *take*; a některé spojky: *jak* pro srovnání ve smyslu rozdílnosti, nikoli *než*; směrové adverbium *kde*, nikoli *kam*. Z hlediska nivelizačních procesů bude zajímavé sledovat, jestli v distribuci slezských interdialektických jevů a jevů společných moravskému i slezskému území jsou nějaké rozdíly. Druhé hledisko výběru spočívalo ve výběru nářečních jevů, které nejsou příliš archaické. Jak jsme výše poznamenali, vývoj slezských nářečí vede k nivelizaci, proměňuje se v nich poměr hovorové spisovné češtiny a celoslezských prvků, v městské mluvě Ostravy kupříkladu převažují hovorové prvky spisovného jazyka. Proto jsme se vyhnuli jevům z tradičních dialektů východní slezské podskupiny, které jsou pocit'ovány jako příliš archaické vzhledem k tomu, že vývoj slezských nářečí směřuje k prvkům pro ně společným (R. Šrámek 1997: 236).

2.2.1. Fonetické jevy

Slezský přízvuk na penultimě se v našich nahrávkách u každého mluvčího vyskytoval pouze ojediněle, protože míšením slezských prvků s hovorovou češtinou se jeho pravidelné postavení rozrušuje.

⁴ V parafrázích z ČJA vždy uvádíme číslo stránky, na které je komentář k jazykové mapě, ne na mapu samotnou.

Zaměřujeme se na výslovnost hláskové skupiny *–mě–*, včetně její pravopisné varianty *–mně–*. V českých dialektech v užším smyslu a ve spisovné češtině se vyslovuje [mňe], ve slezských a moravských dialektech [mje] (Balhar, J. a kol. 2005: 337).

Zaznamenávali jsme případy, kdy byla daná hlásková skupina vyslovena příznakově [mje] a nepříznakově [mňe]. Jelikož jsme rozlišení daných variant dělali pouze na základě poslechu, vyskytlo se mnoho případů, u kterých se nedalo rozhodnout, o kterou variantu se jedná, tyto výskyty jsme vyřadili.

2.2.2. Morfologické jevy

Instrumentál plurálu

Všechny deklinační typy mají na většině území českých nářečí v širším smyslu, tj. nářečí celé České republiky, koncovku *–ma*, ovšem v některých oblastech slezských dialektů se vyskytuje koncovka *–mi* (Bělič 1972: 288). V ostravské podskupině převažuje koncovka *–mi*, v opavské *–ma* (Šrámek 1997: 232), dodáváme, že rovněž v polsko-českém smíšeném pruhu se používá koncovka *–mi*, odkazujeme na jazykové mapy instrumentálu plurálu substantiv, zájmen i adjektiv v Českém jazykovém atlase (Balhar, J. a kol. 2002: 273 – 295, 313, 361). Šrámek dále tvrdí, že se intenzivně šíří koncovka *–ma* (Šrámek 1997: 235), což potvrzuje i Davidová ve svém výzkumu jmenné deklinace v havířovské mluvě, byť město Havířov je součástí česko-polského smíšeného pruhu, kde je nářeční koncovka *–mi*. Zakončení *–ma* se stává interdialektickým, je zde snaha přiblížit se prestižním jazykovým útvarům, jako je spisovný jazyk a obecná čeština, která působí na běžnou mluvu skrz sdělovací prostředky (Davidová 1996: 35,45). Šíření koncovky *–ma* potvrdil i anketový výzkum na základních a středních školách v Ostravě, uskutečněný roku 1999 (Havlásková 2007: 103–107). Byl však omezen na maskulina a feminina, další instrumentálové tvary anketa nezahrnula. V souboru tvarů *řidičoma – řidičema – řidičama – řidičů⁵* byl nejčastější tvar *řidiči* (54,87 %), *řidičema* měl zastoupení 37,3 % a *řidičama* 7,5 %, autorka dodává, že výsledky se liší od jejich osobních pozorování a že zde zřejmě sehrálo roli školní prostřední a

⁵ Havlásková nezahrnula tvar *řidičami*, který by se dal také očekávat vzhledem k tomu, že v ČJA je pro tradiční dialekt východní slezské skupiny uveden tvar *pekařami* (Balhar a kol. 2002: 275).

vliv spisovného jazyka. V souboru instrumentálních tvarů feminin *manželka*, *roba*, *žena* už nepatrně převládá tvar zakončený na *–ama* (50,01%), *–ami* je zastoupeno 42,08 % a malé množství koncovky *–oma*. Tyto poměry lze srovnat s výskyty instrumentálních koncovek substantiv v našem materiálu jen orientačně, protože chceme analyzovat nejenom maskulina a feminina, ale i neutra. Předpokládáme, že distribuce tvarů *městy – městama* je srovnatelná s tvary *pány – pánama*, nemusí však být stejná s distribucí tvarů *ženami – ženama*.

Koncovka *–ma* se užívá v českých nářečích v užším smyslu, v moravských nářečích a ve zmíněné opavské podskupině. V posledních dvou zmíněných nářečních útvarech se však u substantiv měkké deklinace tato koncovka používá s neprovedenou přehláskou: *s pekařama*, *s polama*, *se sviňama* a naproti tomu v českých nářečích v užším smyslu: *s pekařema*, *s polema*, *se sviněma* (Balhar, J. a kol 2002: 273-295).

Do analýzy instrumentálních tvarů jsme zahrnuli tvary všech deklinačních typů, ve kterých se může objevit koncovka *–ma* nebo *–mi*. Pro tradiční dialekty v okolí Frýdku-Místku je typická koncovka *–mi*. Porovnáme poměr obou koncovek a chceme zjistit stav šíření koncovky *–ma*. Při volbě koncovky mohou nastat následující situace:

- a) slezský tvar končící *–mi* vs. tvar ostatních nářečí⁶ končící *–ma* (*děťmi* vs. *děťma*),
- b) slezský tvar končící *–mi* vs. tvar ostatních nářečí končící *–ma*⁷ vs. tvar končící na *–i* nebo *–y* (*vozami* vs. *vozama* vs. *vozy*).

Slezský tvar s koncovkou *–mi* se v prvním případě shoduje se spisovnou normou. Zajímá nás, jestli v rámci skupiny a) převládá většinová koncovka *–ma* (spisovná jen v duálové deklinaci, kterou nezahrnujeme, *–mi* v těchto tvarech považujeme za

⁶ Tato opozice je zjednodušená, charakteristiku prvního tvaru jsme zjednodušili na „slezský tvar“, byť „nespisovný tvar ostatních nářečí“ je slezský – je charakteristický pro západní podskupinu. My se zaměříme na město, které spadá do oblasti koncovky *–mi*, proto se k tomuto zjednodušení uchylujeme.

⁷ Viz pozn. 2.

hyperkorektní), nebo původní slezská koncovka shodná se spisovnou normou. Ve skupině a) se jedná o některá substantiva, zájmena, adjektiva a číslovky, ve skupině b) pouze o substantiva mužská a některá střední. Oba případy budeme analyzovat zvlášť.

Zájmena a zájmenné výrazy

Dále jsme se zaměřili na zájmena a zájmenné výrazy, protože předpokládáme, že v běžné mluvě bude jejich výskyt hojný, a tedy bude možné sledovat jejich variaci, kterou zmiňuje i Dana Davidová: „Vliv místních dialektů, případně jiných nespisovných útvarů českého národního jazyka, se reflektuje v silném zastoupení dubletních tvarů [...]“ (Davidová 1994: 42). Čerpáme z její monografie *Zájmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova*, přestože zkoumáme mluvu ve Frýdku-Místku. Město Havířov bylo založeno roku 1955, je to nejmladší město v republice. „Demografickým složením se podobá oblastem s velkým přílivem nářečně různorodého obyvatelstva“ (Davidová 1994: 16), a to ze slezské provenience, polsko-českého smíšeného pruhu, dále z nejrozličnějších krajů ČR a z cizích států. Dále tvrdí, že unifikační proces v mluvě českého obyvatelstva zde probíhá rychle, zvlášť v mluvě školní mládeže. „Početná převaha dětí, jejichž rodiče pocházejí z oblasti slezských nářečí nebo polsko-českého smíšeného pruhu, odráží se v mluvě Havířova tím, že se udržují zejména znaky, které jsou společné všem slezským nářečím i nářečím polsko-českým“ (Davidová 1994: 16–17). Protože se tedy v havířovské mluvě používají obecně slezské prvky, které budou zřejmě dominovat i v běžně mluveném jazyce ve Frýdku-Místku, rozhodli jsme se použít tento zdroj jako podklad i pro náš výzkum.

Svémi vlastnostmi výrazovými i funkčními napodobují zájmena substantiva nebo adjektiva. Zájmena mají buď svou vlastní zájmennou deklinaci, nebo se skloňují dle adjektivních deklinačních typů (Davidová 1994: 41–42; též Petr, J. a kol.: 392). Při přepisu nahrávek jsme se setkali s variací zájmen *ten*, *on*, která mají ve spisovné normě vlastní zájmennou deklinaci. Ze zájmen s adjektivním skloňováním v nahrávkách variovaly tvary zájmen *takový*, *můj*, *tvůj*, *svůj*. Variantní tvary zájmenné deklinace mají adjektivní podobu, sblížování těchto dvou deklinací patří

k charakteristickým rysům nářečí slezských a česko-polského smíšeného pruhu (Davidová 1994: 42).

Zájmeno *ten* má ve slezských nářečích adjektivní flexi. V následující tabulce nejsou všechny tvary, jak je uvádí Davidová (Davidová 1994: 43). V singuláru se nezaměřujeme na paradigma ženského rodu, protože tyto tvary se podle naší zkušenosti v mluvě mladé generace již nepoužívají. Singulárové tvary nominativu maskulin a akuzativu uvádíme pro úplnost, ale také se na ně v analýze nezaměřujeme, protože se shodují se spisovnou normou, až na nominativní singulárový tvar *tyń*, jenž vznikl hláskoslovnou změnou *e > y* před nosovým *n*. Dále zde chybí tvary, které nejsou typické pro slezské dialekty, např. tvar *tejch*, *tejm*, *tejma* a Davidová o nich tvrdí, že „[je] sem přinášejí přistěhovalci ze severovýchodních Čech a Českomoravské vysočiny“ (Davidová 1994: 44).

singulár maskulina a neutra	plurál
N <i>maskulinum živ. i neživ.</i> : ten, tyn; <i>neutrum</i> : to	N <i>maskulina živ.</i> : ti; <i>maskulina neživ. a feminina</i> : ty; <i>neutra</i> : ta
G toho/teho ⁸	G těch/tych
D tomu/temu ⁹	D těm/tym
A <i>maskulinum živ.</i> : toho/teho; <i>maskulinum neživ.</i> : ten; <i>neutrum</i> : to	A <i>maskulina živ. a neživ., feminina</i> : ty; <i>neutra</i> : ta
L o tom/tem/tym	L těch/tych
I tim/tym ¹⁰	I těmi/těma/tymi/tyma

Tabulka č. 2: Deklinace zájmena *ten*¹¹ (Davidová 1994: 44).

⁸ Davidová uvádí ještě variantu genitivního a akuzativního singulárového tvaru *tego* z česko-polského pruhu.

⁹ Davidová uvádí jako další dativní singulárový tvar *tymu*, který nijak nekommentuje, nabízí se, že patří ke tvarům *o tym*, *s tym*, *bez tych*, *k tym*, *o tych*, *s tymi/a*, u kterých je odstraněna měkkostní alternace předkoncové souhlásky. O odstranění této alternace se zřejmě u tohoto tvaru, jehož spisovná podoba *k tomu* není palatalizovaná, nejedná. Je možné, že jde o vyrovnávání v rámci paradigmatu.

¹⁰ V této tabulce tak, jak je uvedena v citované publikaci, Davidová rozlišuje mezi [tʲi] a [ti], první hlásková skupina je vskutku psána s háčkem, druhá nikoli. My uvádíme tyto tvary ve shodě s pravopisem.

¹¹ U pádů, u kterých není uveden rod, se zaměřujeme na všechny rody.

Do tvrdé zájmenné deklinace pronikají podoby adjektivní, převážně tvrdé (tj. nářeční varianty *bez teho, k temu, s tym* jako *mladého, mladému, s mladým*). To způsobuje variantnost tvarů G, D, živ. A, L a I sg. maskulin a neuter a nepřímých pádů plurálu. Havlásková (Havlásková 2007: 114–115) zaznamenala ve svém výzkumu dva pády, na kterých ukážeme orientační míru užívání adjektivních podob zájmena *ten*, je velmi malá. V lokálu singuláru neuter (nezahrnula tvar *tem*) zaznamenala podíl tvaru *tym* 7,21 % a tvaru *tom* 92,79 %. V instrumentálu plurálu (nezahrnula tvar *tymi*) měl tvar *tyma* zastoupení 3,45 %, tvar *těma* 53,29 % a *těmi* 43,26 %. Je tedy zřejmé, že adjektivní tvary jsou na ústupu.

Variantnost I sg. maskulin a neuter a nepřímých plurálových pádů, tedy tvarů *s tym, bez tych, k tym, s tyma/i*, je posílena odstraněním měkkostní alternace souhlásky *t*–ve prospěch základního nepalatalizovaného tvaru *ten*. Davidová poznamenává, že vyrovnávání je podporováno také nářečními zvyklostmi havířovských přistěhovalců ze severozápadních a severovýchodních Čech a obyvatelstva z území středomoravských dialektů (Davidová 1994: 44). Tvary L sg. maskulin a neuter mají dubletní tvary původně z I sg., protože jedním z nářečních znaků je tendence vyrovnat lokálové tvary na podobu instrumentálových.

Zájmena *takový, taková, takové* se používá ve starších tvarech *taky, taka, take*. V praslovanštině je doložen tvar *takъ, taka, tako*, v církevní slovanštině už *takovъ*. Tvar *takъ* se skládá ze zájmenného základu *ta-* a přípony.¹² Tvary mají koncovky tvrdé složené deklinace, jsou typické nejen pro slezská, ale i pro moravská nářečí, typicky slezská je však krátkost vokálů v koncovkách.

Jelikož toto zájmeno má původ praslovanský, vyskytuje se i v sousedních jazycích, např. v dnešní slovenštině: *taký*.¹³ V analýze nás zajímala frekvence starších nářečních tvarů oproti tvarům nenářečním.

¹² Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: NLN 2010, s. 634. Též Sochová, Z.: *Lašská slovní zásoba*. Praha: Academia 2001, s. 250.

¹³ Dvonč, L., Horák, G. a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1966, s. 256.

Privlastňovací zájmena *můj, tvůj, svůj* mají ve spisovné normě adjektivní deklinaci (Petr, J. a kol.: 388) *mé, mou*, hovorovější *moje, mojí, moji* už jsou zájmenné deklinace (Davidová 1994: 57). V dativu singuláru se v moravských nářečích vyskytují nestažené tvary *mojemu, tvojemu, svojemu*, ve většině slezských a na severu východomoravských nářečí *mojimu, tvojimu, svojimu*. V západní slezské podskupině a slezských městech kromě Opavy se používají tvary s *–e–* (Balhar, J. a kol. 2002: 369).

Toto rozšíření tvarů s *–e–* a s *–i–* se však týká dativu singuláru, lokálový tvar *mojem* je už jen v Opavě a na jižním okraji slezských nářečí, na zbytku slezského území je tvar vyrovnaný s instrumentálem: *o mojím obraze* (Balhar, J. a kol. 2002: 371).¹⁴ Rozšíření tvarů se tedy liší pád od pádu, v ČJA se uvádí pouze dativ, lokál a instrumentál singuláru maskulin a neuter zájmena *můj*. Dále také nominativ a akuzativ, ale tyto pády nás nezajímají.

Tvarový soubor těchto zájmen tedy zahrnuje jednak (Davidová 1994: 57)

- a) typy skloňování adjektivního, a to tvrdého: *z mého, k tvému, svou*,

ve variantách však i

- b) skloňování adjektivní měkké dle vzoru *jarní*: *z mojiho, o tvojim*, které je ve slezských nářečích kráceno
c) a tvary podle zájmenného měkkého skloňování: *u mojeho, pro svého, k tvojemu*.

V následující tabulce jsou nářeční tvarové varianty, které nás budou zajímat v analýze. V singuláru uvádíme tvary společné pro neutra a maskulina životná

¹⁴ Při čtení z jazykové mapy na straně 371 se ukazuje, že to je jihozápadní okraj slezských nářečí, protože na jihozápadě odděluje izoglosa území s výskytem tvaru *mojim* od území s tvarem *mojem*. Z této mapy mimo jiné vyplývá, že tvar *mojim* se vyskytuje také ve středočeské oblasti rozkládající se od Roudnice nad Labem po Benešov, na Českobudějovicku a v západočeských pohraničních městech, toto původní zájmenné skloňování se vyskytuje tedy ve více nářečích.

i neživotná, v nominativu a akuzativu se tvary pro tyto rody různí, nás bude zajímat pouze akuzativní singulárový tvar maskulina životného, protože ostatní rody mají tvary shodující se se spisovnou češtinou, a tudíž se jimi nezabýváme. Dále neuvádíme tvary feminina obou čísel, protože ty tvary této deklinace, které jsou nářeční, jsou již zastaralé.

singulár maskulin živ./neživ., neuter	plurál všech rodů
N maskulinum živ./neživ.: <i>muj</i> neutrum: <i>moje</i>	N maskulinum živ.: <i>mi, moji</i> maskulinum neživ., femininum: <i>me, moje</i> neutrum: <i>ma</i>
G <i>meho, meho, mojeho</i>	G <i>mich (mych), mojich</i>
D <i>memu, mojemu, mojimu</i>	D <i>mim (mym), mojím</i>
A maskulinum živ.: <i>meho, meho, mojeho</i> maskulinum neživ.: <i>muj</i> neutrum: <i>moje</i>	A maskulinum živ./neživ., femininum: <i>me, moje</i> ¹⁵ neutrum: <i>me, moje, ma</i>
L <i>o mem, mojím</i>	<i>mich (mych), mojich</i>
I <i>mim (mym), mojím</i>	<i>mimi (mymi), mojimi, mima (myma), mojima</i>

Tabulka č. 3: Deklinace přivlastňovacích zájmen (Davidová 1994: 57)¹⁶

„Protiklad tvarů stažených a nestažených, kde se stažené tvary chovají jako tvrdá adjektiva, kdežto nestažené mají původní zájmenné skloňování, má příčinu v hláskovém vývoji, při němž v některých, především okrajových úsecích slezských dialektů nedošlo v plné míře k tzv. stahování“ (Davidová 1994: 58). Vedle spisovné adjektivní deklinace se ve slezských nářečích používá zájmenná deklinace, která je původní. V Čechách převládají nestažené tvary, hranice stažených a nestažených tvarů vede městy Moravský Beroun, Prostějov, Mikulov (Balhar, J. a kol. 2002: 369–373).

Velké množství dubletních tvarů v zájmenné deklinaci slezských nářečí je tedy způsobeno

¹⁵ Davidová ještě uvádí pro maskulinum životné další akuzativní tvary *mich, mojich*, které jsou původem genitivní, rovněž je nezahrnujeme do analýzy kvůli jejich archaičnosti.

¹⁶ V tabulce nejsou všechny tvary uvedené Davidovou, uvádí tam tvary *mojigo* z česko-polského pruhu nebo tvary příliš archaické: nominativní tvar neutra *mojo*, také zúžené tvary *miho, mimu*,..., se kterými se při svém výzkum mluvy Havířova setkala v komunikačních mluvčích původem z oblasti českých nářečí v užším smyslu nebo z česko-moravského přechodného pásu (Davidová 1994: 59).

- a) vlivem adjektivní deklinace na zájmennou (*toho* > *teho*),
- b) vzájemným vyrovnáváním mezi měkkým a tvrdým adjektivním skloněním (*mého* jako mladého > *mojiho* jako letního),
- c) tvarovým vyrovnáváním v rámci paradigmatu (L sg. *o tym/o tem, o mojim*),
- d) vyrovnáváním v rámci pádu, v I pl. je tendence používat koncovku *–ma* pro všechny rody.

V analýze nás budou také zajímat variantní tvary osobního zájmena *on*. G sg. a A sg. má vedle tvaru *něho* a *něj* i tvar *ňho* (Davidová 1994: 50). Tvar *něho* je v genitivu původní, *něj* je převzatý z akuzativu, stejně tak akuzativ přijal genitivní tvar *něho*. Akuzativní tvar *něj* je typický pro Čechy, *něho* pro většinu Moravy a Slezsko. Tvar *ňho* je oslabený genitivní tvar *ho*, užívaný po předložce končící na samohlásku, vyskytující se ve východní části východomoravských nářečí a ve slezských nářečích v jižní podskupině a na širším Frýdecko-Místecku (Balhar, J. a kol. 2002: 348, 350).

V množném čísle nás bude zajímat variace instrumentálních tvarů, kterou způsobuje duálová koncovka *–ma* a také variující vokál v základu *ni–/ně–*. Spisovný tvar *nimi* je zachován jenom ve východní podskupině slezských dialektů, ve východomoravských dialektech a v česko-polském smíšeném pruhu. Tvar *nima* je v západní slezské skupině a proniká do slezských měst, kde se uplatňuje dubletně s tvarem *nimi*. Tvar *něma* se vyskytuje v severomoravských pohraničních městech a v Opavě, také ve Vsetíně a ve středomoravských dialektech (Balhar, J. a kol. 2002: 365). Ve Frýdku-Místku tedy na základě dat z ČJA můžeme očekávat tvary *nimi* a *nima*.

2.2.3. Spojovací výrazy – na pomezí lexikologie a syntaxe

V tomto oddíle budeme excerpovat syntaktické prostředky, na které se zaměříme posléze v analýze, z jazykových map ČJA a jejich komentářů. Uvádí se, že zkoumané položky jsou zaměřeny jak na zjišťování krajově rozlišených větných konstrukcí a vazeb, tak na lexikální rozdíly u spojek a spojovacích výrazů (Balhar, J. a kol. 1992: 14). V našem výzkumu se zaměříme pouze na druhou oblast.

První z nářečních spojek, které nás budou zajímat, je slezské *bo*, které v subordinálně příčinném větěném vztahu variuje se spojkou *protože*. V souvětí s tímto vztahem vedlejší věta říká, z čeho vyplynul děj věty řídící, co jej vyvolalo a proč platí (Balhar, J. a kol. 2005: 477). V Čechách je používáno *protože* a *poněvadž*, na Moravě *protože*, které je ve východomoravských dialektech dubletní s výrazem *lebo*, řídce i s *nebo* (Balhar, J. a kol. 2005: 475). Tamtéž Balhar a kolektiv uvádí, že ve slezských nářečích je používán konektor *bo*, *protože* je ojedinělé, vyskytuje se u jevů interdialektické povahy. V městské mluvě Slezska a východní Moravy se vyskytuje výhradně *protože* (Balhar, J. a kol. 2005: 475). Dle Šrámkova článku, který pojednává o současném nářečním stavu, spojovací výraz *bo* patří k obecně lašským znakům, je tedy součástí vytvářejícího se interdialektu (Šrámek 1998: 235). Lze tedy očekávat, že i v našich nahrávkách městské mluvy, která zřejmě ponese interdialektické znaky, se tento konektor bude vyskytovat. Ve výzkumu na ostravských školách z roku 1999 měla spojka *bo* výskyt 31,03 %, Havlásková ji však zkoumala ve variaci pouze se spojkou *protože*, která měla výskyt zbývajících 68,97 % (Havlásková 2007: 231).

Dále se výraz *bo* objevuje ve zvláštním typu koordinačně vylučovacího souvětí, v němž druhá věta vyjadřuje, co by bylo důsledkem nesplnění toho, co se říká ve větě první, např. „Lež pěkně v posteli, nebo se neuzdravíš“. Tento typ souvětí má blízko ke vztahu důsledkovému. První věta má přací, popř. rozkazovací význam (Balhar, J. a kol. 2005: 465–466, také Balhar 1974: 98). Z ČJA je patrné, že celouzemním prostředkem je spojka *nebo* a *lebo* se používá dubletně na východ od linie Lipník n. Bečvou–Kroměříž–Kyjov–Mikulov. V širším pruhu na východním Opavsku, Ostravsku a Frýdecko-Místecku se užívá často i spojky *bo*.

Spojka *aj* v poměru slučovacím s odstínem přidružování je omezena na větší část Moravy a Slezska a na východní část severovýchodočeských nářečí. Jedná se rovněž o nářeční prvek překračující slezská nářečí. V souvětí zdůrazňuje sepětí dějů, vytýkáci úkon dokonce někdy převládá: „Chodžili sme do hospody, aj sme se dovedli pobavić“ „Uš potem letał aj zavdy¹⁷ zacvrlikał.“ (Balhar 1974: 93). Pokud vytýkání převládá, spojka se svou funkcí blíží k částici. Tato spojka na území svého

¹⁷ *Zavdy* znamená *někdy*.

výskytu variuje s prostředky výrazy *i*, *(a) též*, *(a) také*, které se jako jediné možné vyskytují také v ostatních nářečích na Moravě a v Čechách (Balhar, J. a kol. 2005: 461).

Pro srovnání ve smyslu rozdílnosti (např. *Je starší než já.*) se používá spojky *než*, v moravských a slezských nářečích spojky *jak* (Balhar, J. a kol. 2005: 499), a to často dubletně se spojkou *než*. Rozptýleně je zaznamenána spojka *jako*, na jihozápadní a jižní Moravě, na Boskovicku, ve Slezsku. Jan Balhar (Balhar 1974: 121) v tomto typu souvětí uvádí pouze spojky, které lze považovat za varianty *než*: *až*, *ež*, *niž*, *miž*: „Dy aj studně kopaju ináčy, až my mjeli.“ „Budžeče meň robič, eš šče robili na svojim.“ Tyto varianty jsou ovšem příliš archaické, proto s nimi nepracujeme.

Kromě syntaktických jevů zde pojednáme i o nářečním rozrůznění adverbia *kam*. Směrové zájmené příslovce *kam* splynulo ve východomoravských a středomoravských nářečích s příslovcem *kde*, vyjadřujícím prostou lokalizaci, a s příslovcem *kaj* ve Slezsku (Balhar, J. a kol. 2005: 507). Šrámek však ve výkladu o současném stavu slezských dialektů uvádí pouze příslovce *kde*, jeho výklad je orientován k interdialektu, ke kterému dnešní slezské dialekty směřují, a *kaj*, uváděné v ČJA, je součástí tradičního dialektu. Obě tato adverbia mají vedle významu směrového i svůj původní význam místní a v ČJA se uvádí, že ve slezských městech bylo v místním významu zachyceno *kde*, nikoli *kaj* (Balhar, J. a kol. 2005: 505).

Tudíž ve směrovém i místním významu se může vyskytnout *kde* i *kaj*, přičemž *kaj* je výraz tradičnější, *kde* získává platnost prostředku slezského interdialektu. V našem materiálu budeme excerpovat *kde*, *kam* a *kaj*, přičemž nás bude zajímat pouze význam směrový.

2.2.4. Metodologie výzkumu syntaktických proměnných

Variace spojovacích výrazů s sebou přináší problémy. Syntaktické proměnné ze své podstaty (jedná se o vyšší jazykové celky, než jsou fonologické prostředky) se neobjevují tak často jako morfologické nebo fonologické proměnné. Jak píše Romaineová, variacionistická analýza prostřednictvím těchto proměnných má svá

omezení, prvním z nich je zmíněný omezený výskyt a další komplikací je sémantická neekvivalentnost (Romaine 1984: 422). Vystává zde otázka: jak identifikovat variující struktury, když jsou vyjádřeny naprosto neanalogickými prostředky?

Při identifikaci jevů v našem materiálu jsme se řídili diskurzivní funkcí spojovacích prostředků či významovými vztahy mezi větami daného souvětí. Například výše zmíněný zvláštní typ koordinačně vylučovacího souvětí je přímo vymezen tím, že druhá věta v souvětí je důsledkem nesplnění obsahu první věty, např. „Lež pěkně v posteli, nebo se neuzdravíš“ (Balhar, J. a kol. 2005: 465–466, také Balhar 1974: 98).

Problém nastal u spojovacích prostředků slučovacího vztahu s odstínem přidružování. Všechny zmíněné prostředky *i*, *(a) též*, *(a) také*, *(a) taky*, se kterými *aj* variuje, mají slovnědruhovou platnost jak částice, tak i spojky, ba dokonce *i* je primárně částicí (Bauer 1964: 134) a výrazy *těž*, *také* (i s jeho hovorovou variantou *taky*) jsou primárně příslovce či částice. Jak píše Bauer: „Spojky i částice se funkčně velmi těsně stýkají i v dnešním jazyce a v historickém vývoji mezi nimi zjišťujeme četné přechody. Velká část spojek vznikla právě z částic a naopak zase mnohé spojky začaly plnit i úlohu částic“ (Bauer 1964: 131). Rovněž spojka *aj* může mít platnost částice vytýkací. Částice se vztahují k jedné syntaktické jednotce, takže stojí i v samostatné větě, která není připojena k žádné další, kdežto spojky souřadící vždy musí spojovat větné členy, nebo věty (Bauer 1964: 131).

Naskýtá se otázka, ve kterých slovnědruhových funkcích výrazy *aj*, *i*, *(a) též*, *(a) také*, *(a) taky* zkoumat. Je zřejmé, že *těž*, *také*, *taky* v platnosti příslovci do analýzy zahrnout nelze, protože *i*, *aj* příslovečné platnosti nabýt nemůže, jsou to synsémantika, nemůžou stát v rématu věty. Zůstává zde problém, jestli tyto výrazy zkoumat jen v jejich spojkovém významu, nebo se zaměřit i na jejich význam částice vytýkací. V analýze budeme sledovat tyto výrazy v obojí slovnědruhové platnosti jako dvě samostatné proměnné a jestliže vyjde najevo, že všechny uvedené výrazy jsou v platnosti částic vzájemně funkčně ekvivalentní, a tedy je lze považovat za varianty jedné proměnné, budeme kvantifikovat i proměnnou vytýkacích částic.

3. Městská mluva

Předmětem našeho výzkumu je městská mluva. Ve městech žije velmi různorodá populace, která se vyznačuje slabými síťovými vazbami. Oproti tomu ve venkovské populaci je uzavřená síť sociálních vazeb.¹⁸ Tyto kontakty jsou husté a multiplexní (Milroy, Gordon 2012: 122), jinými slovy každý se s každým zná, a to na více úrovních, tj. nejen na formální úrovni jako kolegové z práce nebo sousedé, ale i jako kamarádi, rodinní příslušníci. Uzavřené venkovské sítě podporují lokálně omezené rysy a změnám odolávají. Oproti tomu mluvčí z měst díky slabým síťovým vazbám jsou nositelé jazykové změny (Milroy, Gordon 2012: 133). Ve městech lze tedy očekávat i větší míru variace než na venkově. V naší práci jsme se zaměřili na výhradně městské obyvatelstvo, všichni naši informanti žijí celý život na území města Frýdek-Místek, nikoli na území jeho venkovského předměstí.

3.1. Nivelizace dialektů

L. Milroyová a M. Gordon dávají do souvislosti jazykovou změnu způsobenou slabými síťovými vazbami ve městech s nivelizací dialektů. Model této změny vysvětluje proces nivelizace, kterou definují jako zánik sociálně nebo lokálně příznakových variant v souvislosti se sociální a geografickou mobilitou. Zánik může být spojen s vnitrostátní i mezistátní migrací, urbanizací, industrializací. Variety hlavních aglomerací vytlačují lokálně omezené normy (Milroy, Gordon 2012: 135).

Watt (2002) říká, že regionální standardy nevznikají jako modifikované verze vnějších norem, jako je spisovná výslovnost, ale jako nadlokální nivelizované variety. Toto tvrzení doplňuje i výše uvedená parafráze (Davidová a kol. 1997: 133–

¹⁸ Milroyová s Gordonem pojem sociální síť definují jako souhrn vztahů sjednaných s ostatními, jde o neohrazenou síť vazeb rozpínajících se skrz geografický i sociální prostor (Milroy, Gordon 2012: 122).

134), která zdůrazňuje, vztah hovorové češtiny a nářečí: původně nespisovné prostředky pronikají do hovorové češtiny z teritoriálních dialektů. Při nivelizaci jsou lokálně příznakové nebo stigmatizované varianty z repertoáru jazykových prostředků vyloučeny. Dále Watt poznamenává, že ačkoli nivelizace vyvolává jazykovou konvergenci, neznamená to, že dané společenství ztrácí svou jazykovou specifickou. Stejně tak i v tradičních slezských dialektech mohou mluvené podoby spisovného jazyka převážet, viz výše Šrámkovo tvrzení (Šrámek 1997: 234–235), a nářeční prvky v nich zaujmou okrajovou pozici, ale jazykový projev zůstane stále regionálně zabarven.

3.2. Tradiční dialektologie a sociolingvistika – vývojové vazby

Krátce nastíníme vývoj zkoumání mluvy, zejména v americké lingvistice, od tradičně dialektologického pojetí k přístupu zaměřujícímu se skutečně na současnou řeč tak, jak jej popisuje Milroyová a Gordon (2012). Osvětlí se tak i vztah mezi dialektologií a sociolingvistikou, na kterém je výzkum běžně mluveného jazyka měst založen. Přístup k mluvě ve městě a na venkově se proměňoval, dlouhou dobu byl pro výzkum jazyka ceněný pouze venkov a „čistá podoba dialektu“. Metody tradiční dialektologie neměly za cíl zkoumat současný jazyk, filologická tradice 19. století je vytvořila za účelem poznat dřívější vývojové fáze jazyka, zkoumat jejich soudobé odrazy. Proto se zaměřovala na mluvčí a místa neovlivněná vnějšími okolnostmi a předpokládala, že řeč těchto mluvčích je „čistá, původní“. Metodologie empirického výzkumu se začala rozvíjet v hlavním proudu americké strukturní lingvistiky od začátku 20. století do nástupu generativní gramatiky. Evropská lingvistika v té době byla orientována spíše na teoretické bádání (Milroy, Gordon 2012: 22–25).

Dále Milroyová a Gordon píší, že dialektologové 20. století posouvali teoretické cíle směrem k současnému jazyku, začali rozlišovat sociální faktory jako vzdělání, přesto byly jejich vzorky proporcčně založeny na tradičních mluvčích s „čistým“ dialektem. Výzkumný rámec tradiční dialektologie byl až do poloviny 60. let jediným koherentním výzkumným modelem.

Současnou dialektologii, pokud o ní mluvíme obecně, v mnohém inspirovaly kvantitativní variacionistické metody, které jako první rozvíjel William Labov

(1966). Metodologie českých výzkumů městské mluvy se orientovala spíše na dialektologickou tradici, nicméně některými prvky Labovových výzkumů se nechali inspirovat i čeští badatelé (Nekvapil 2012: 226), o tom viz podkapitolu 3.3.

Přínos Labovových variacionistických metod je v odhalení systematickosti napříč spektrem různorodých mluvčích, proto jsou schopny vyrovnat se s variací, jaká je ve městech. Labovovou zásluhou se současný městský jazyk začal zkoumat na relevantních teoretických základech. Dialektologie a sociolingvistika se tedy začaly vzájemně obohacovat, zůstaly tu ovšem rozdílná teoretická východiska. Dialektologie se nejdříve soustředí na jazyková data a až na jejich základě je vytvořena teorie. Sociolingvistika metody zkoumání jazyka na všech úrovních propojuje s teoretickými zájmy (Milroy, Gordon 2012: 34).

3.3. Metodologie městských výzkumů z Česka

Česká lingvistika je s variační sociolingvistikou obeznámena, ovšem prací, které by programově byly založeny na jejích metodách, je málo. Výzkum městské mluvy v české lingvistice podnítila Běličova stat' *Ke zkoumání městské mluvy* (Bělič, 1962), na niž navázala práce o městské mluvě Hradce Králové a Přelouče od Bohumíra Dejmka (Dejmek 1976, 1981, 1987), o Brně od Marie Krčmové (Krčmová 1981) a také výzkum mluvy nově vzniklého města Havířova Dany Davidové (Davidová 1994¹⁹). V Dejmkově výzkumu mluvy nejstarší generace v Hradci Králové (Dejmek 1981) byla vybrána právě tato generace, protože autorovým záměrem bylo zkoumat běžně mluvený jazyk původního obyvatelstva. Bohumír Dejmek zkoumal jak jevy obecně české, tak i oblastní, severovýchodočeské, vyhodnocoval je zvlášť. Pracoval s 47 nahrávkami osob starších 60 let narozených v Hradci Králové. Při kvantitativní analýze dat použil statistické nástroje. Za účelem eliminovat nedostatek nestejného počtu dokladů u jednotlivých informátorů spočítal průměrný výskyt příznakové varianty u jednoho informátora, a to pak bylo reprezentativní číslo pro výskyt příznakových variant

¹⁹ První monografie této autorky je tato Valíková, D.: *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace města Havířova*, Praha 1971, odkazujeme na její mladší monografii o tomto městě, soustředící se už jen na zájmennou deklinaci, protože právě z ní v oddíle 2.2.2 čerpáme.

daného jevu, se kterým dále pracoval při analýze. To je ovšem problematická hodnota, protože porovnávat jednotlivé mluvčí na jeho základě nelze. Přesto zjistil, že na jazykovou variaci má vliv vzdělání mluvčích, s jeho rostoucí úrovní klesá užití nářečních jevů. Dále hraje roli sociální zařazení, a pokud jazykové jevy nečlení na obecně české a nářeční, ale pracuje s nimi jako s celkem, má vliv i pohlaví. Roku 1987, 6 let po publikaci tohoto výzkumu, Dejmek zveřejnil výsledky analýzy nejmladší generace Hradce Králové. Měl tak možnost tyto dvě generace porovnat. Zjistil, že ustoupily jevy oblastní, severovýchodočeské, ve prospěch obecně českých.

Mezi další české práce o městské mluvě patří Jančákův výzkum (Jančák, 1974) hláskoslovných znaků v mluvě pražské mládeže. Data získal skupinovým nahráváním 13 žáků 8. a 9. tříd základních škol na Malé Straně a Starém Městě, kteří se zde narodili, protože předpokládal v těchto čtvrtích největší podíl původního pražského obyvatelstva. Jelikož je v Praze mnoho přistěhovalců z celé republiky a Jančák chtěl předejít i tomu nejmenšímu cizímu nářečnímu vlivu, rozhodl se vybírat respondenty, jejichž rodina až do linie prarodičů musí pocházet ze zmíněných městských čtvrtí. Tomuto požadavku nebylo možno vyhovět, proto se spokojil s tím, že se jeho respondenti budou vytčenému kritériu pouze blížit. Výsledky srovnával ještě s Dejmkovým výzkumem městské mluvy v Přelouči z roku 1976. Zjistil, že výsledky jeho výzkumu se od Dejmkových liší jen málo. Na základě toho tvrdí, že se pražská mluva víceméně neliší od mluvy kteréhokoli jiného města na území českých nářečí v užším smyslu. Dejmek ovšem nahrával dospělé mluvčí, kteří používali spisovných prostředků v trochu větší míře, než pražská mládež, mluvili jinou stylovou vrstvou. Jančák tak odhalil jinou věc, a to, že míra užívání spisovných prvků je závislá na stylové rovině, kterou používají respondenti. Tato závislost se projevuje silněji než pozvolný nárůst spisovných prvků v běžně mluveném jazyce na úkor prvků tradičního dialektu.

Krčmové analýza brněnské městské mluvy také jako Dejmkův výzkum v Hradci Králové porovnává nejmladší generaci s nejstarším zjistitelným stavem mluvy ve městě. Její práce nemá však tak kvantitativní charakter jako Dejmkovy výzkumy. Základní materiál získala nepřímou metodou, prostřednictvím anket pořízených s dětmi 8. a 9. tříd základní školy, ankety byly administrovány mluvenou formou a

děti odpovídaly písemně. Jako kontrolní materiál použila souvislé mluvní projevy nahrané jak s nejmladší, tak se střední a nejstarší generací. Její výzkum se neopírá o frekvence jevů, byť procentuální vyjádření výskytu příznakových variant uvádí, ale spíše se ve svém výkladu zaměřuje na vztahy uvnitř jazykového materiálu, na tendence projevující se různým zastoupením jazykových variant. Informátory volila pouze z centrální části Brna, u nejmladší generace měla informátory i ze dvou předměstských částí. Při analýze dat vztahovala doklady této nejmladší generace k staré vrstvě brněnské mluvy ve dvou souborech, zvlášť hodnotila děti z centrální části města a děti z předměstí. Zaměřovala se na hláskoslovné a tvaroslovné jevy diferencující tradiční brněnskou mluvu od obecné češtiny a od spisovného jazyka. Ukázalo se, že fonetické jevy nivelizují, směřují k hovorově spisovné výslovnosti, Krčmová poznamenává, že náběhy na nivelizaci byly znát už ve staré vrstvě brněnské mluvy. Morfologické jevy byly staré vrstvě blíží. Jazyk nejmladší generace prokázal stratifikaci, děti z předměstí používaly více prostředků tradičního dialektu, předměstí v době nahrávání mělo ještě zemědělský charakter. Dále byla mezi dětmi patrná sociální stratifikace, děti z dělnických rodin používaly ve větší míře nářeční prvky, kdežto děti z rodin inteligence prvky obecné češtiny.

Výše uvedené výzkumy Dejmka a Krčmové zjistily, že tradiční nářečí mizí ve prospěch obecné češtiny nebo hovorového jazyka. Výzkum Jančáka byl založen na opozici obecná versus spisovná čeština a poukázal na vliv jazykového stylu. Dejmek a Krčmová pracovali s faktorem věku, zjistili, že má vliv sociální status a v Dejmkově výzkumu také pohlaví.

4. Výzkumná metoda – sociolingvistický rozhovor

Rozhovor s respondentem je nejběžnější způsob sběru dat. Je pro něj nutný fyzický kontakt. Oproti dotazníkům je rozhovor méně strukturovaný, vyznačuje se formátovou otevřeností. Badatel stanovuje, jak bude dlouhý, dle charakteru proměnných, které chce zkoumat. Pro získání fonologických dat stačí 20–30 minut projevu (Milroy, Gordon 2012: 67). V našich nahrávkách se pokusíme analyzovat variaci výslovnosti hláskové skupiny *–mě–* mezi mluvčími. Morfologická a syntaktická data budeme analyzovat u mluvčích jako u celku, protože jsme omezeni nedostatkem výskytů těchto proměnných u každého mluvčího zvlášť.

Badatelé se v sociolingvistickém rozhovoru pokoušejí elicitovat delší úseky nepřipravené konverzace, protože cílem je pozorovat u respondentů „běžnou, uvolněnou“ řeč (Milroy, Gordon 2012: 67). Po delším časovém úseku se změni charakteristiky řeči. Naši respondenti běžně mluvený jazyk používali. Pro toto přesvědčení mluví i fakt, že byli badatelce věkově blízcí, mnozí z nich se s ní znali již dříve, ostatní se s ní viděli poprvé. Tito informanti byli získáni technikou sněhové koule²⁰, měli tedy s badatelkou společné známé a konverzace o těchto známých byla klíčová pro překonání počátečního odstupu. Jistá část informantů byla nahrána na gymnáziu, které badatelka rovněž navštěvovala, tudíž také se jednalo o konverzaci neznámých lidí, které ovšem spojovaly zážitky ze stejného gymnázia a zkušenosti se stejnými učiteli.

Naše otázky v rozhovorech byly proneseny hovorově. Týkaly se témat, jako je škola, oblíbené školní předměty, budoucnost, volný čas, rodina, aktuální dění ve Frýdku-Místku. Témata jsme rozvíjeli s ohledem na zájem mluvčího. Někdy se sami respondenti začali badatelky ptát např. na její zkušenosti s vysokoškolským studiem, což je doklad toho, že se respondenti uvolnili a konverzaci posouvali k tématům, která je zajímala.

²⁰ Tento způsob získávání informantů využívá sociální sítě jednotlivých účastníků výzkumu (Milroyová, Gordon 2012: 43).

Vedle témat týkajících se identifikace mluvčích, tedy věk, bydliště, jsou pro konverzaci klíčová témata, o kterých mluvčí rádi a dlouze hovoří. Ne všechna témata vyhovují všem mluvčím, badatel se musí přizpůsobit. Otázky mohou být využity také ke zjištění jakýchkoli dalších informací, které mohou být relevantní pro vysvětlení daného řečového chování (Milroy, Gordon 2012: 69).

V západních společnostech je rozhovor jasně vymezenou a běžnou řečovou událostí s náležitým formálním stylem. Odpovědi respondenta jsou málokdy obsáhlé v souladu s kooperačním principem odpovědět krátce a výstižně. Změna této povahy rozhovoru může respondenta zmást, ba dokonce rozčílit. Proto je nutné klást otázky tak, aby nebylo jasné, že badatelovým cílem je pouze, aby respondenti mluvili, lhostejno o čem. Pro úspěšné pokračování rozhovoru je nutné, aby badatel přijal pozici tvůrce rozhovoru jako toho, kdo se o tématu něco dozvídá (Milroy, Gordon 2012: 71). V našich nahrávkách jsme se respondentů často ptali na jejich koníčky, o kterých jsme nic nevěděli, byli jsme tedy v této pozici s nižší autoritou.

4.1. Vliv věku na variaci

Věkově úzce vymezenou skupinu našich respondentů ve věku 16–20 let jsme dále nečlenili, náš výběr respondentů se dá označit co do jejich věku jako účelový. Jedná se o mladou generaci městského obyvatelstva. Očekáváme, že vlivem městského původu a věku respondentů bude jejich mluva nářečně nivelizována.

Základní složkou sociolingvistického výzkumu je zkoumání jazykové změny, ve které může hrát věk významnou roli. Jazykové rozdíly mezi mluvčími různých generací se interpretují ve shodě s hypotézou dobového zakotvení jako důkaz takové změny. Hypotéza dobového zakotvení vychází z předpokladu, že jazyk člověka se během jeho života nemění. Lidé různého věku jsou tedy reprezentanti různých dob, tedy řeč 25letého, 50 a 75letého je schopna poskytnout přehled o jazykovém vývoji za posledních 50 let (Milroy, Gordon 2012: 46).

4.1.1. Věkové odstupňování

Synchronní údaje o generačních rozdílech nemusí být dokladem jazykové změny, ale důsledkem věkového odstupňování. Zdá se, že doklady tohoto odstupňování

protiřečí hypotéze dobového zakotvení, ale většina případů odstupňování se vztahuje k dospívání a dětství.

Většina jazykových prostředků typických pro tato období je společensky uvědomovaná a stává se předmětem vědomé manipulace. Jazykové prostředky, které nepřitahují sociální pozornost, vyhovují předpokladu, že řeč jedince se během jeho života nemění. Dospívání je typickým příkladem životního období plného sociálně uvědomovaných změn. Adolescenti užívají více slangů, vulgarismů, ale jakmile vstoupí na jazykový trh, jejich jazykové chování se stává konzervativnější (Milroy, Gordon 2012: 47–50).

Frekvence těchto jazykových forem je nejvyšší u mluvčích mezi 15–17 lety. Mladší mluvčí užívají tyto formy méně, starší rovněž, tomuto jevu se říká adolescentní vrchol (Tagliamonte 2012: 47–49). Někteří naši mluvčí se věkem dotýkali horní hranice tohoto věkového pásma. Jedna mluvčí, která se nacházela ve středu námi vymezeného věkového kontinua 16–20, používala výraz *úplně* ve funkci vycpávkového slova, což se nabízí interpretovat jako prostředek věkového odstupňování:

„a on mě úplně nějak jako tak úplně objal a úplně mi řekl jo úplně tak ne: ,ty Kačo, mám tě úplně strašně moc rád‘ a pak mě úplně chytnul za ruku [...]“.

Lze namítnout, že se nejedná o doklad věkového odstupňování, ale že nadužívání tohoto slova bylo jen způsobeno emocí, kterou mluvčí tímto výrazem vyjádřila. Vzhledem k tomu, že mluvčí jej použila 112krát, domníváme se, že jde skutečně o vycpávkové slovo, které používají zejména mladí mluvčí. Tyto výrazy nepatří mezi jevy, na které se zaměřujeme, proto s nimi dále nijak nepracujeme.

4.2. Vliv pohlaví na variaci

Pohlaví je jedním z nejdůležitějších sociálních faktorů kvantitativního studia fonologické variace (Eckert 1989: 245). Je to biologický znak, oproti tomu gender je sociálním konstruktem založeným mimo jiné na pohlaví. Gender nekoresponduje s pohlavím přímo. O pohlaví je dobré mluvit při sběru dat, o genderu až při interpretaci sociálního významu variace (Milroy, Gordon 2012: 106).

Co se týče pohlaví a sociálního statusu, ženy jsou na něj více vázány než muži. Jedinou možností, podle Eckertové, jak dívka získá společenský status, je osobní autorita, která je v prostředí střední školy úzce spojena s popularitou. Dívkám na jejich popularitě záleží více než chlapcům, kteří sociálního statusu dosahují skrz přímou akci, konkrétně fyzickou obratností. Proto dívky kontrolují svoje chování, rigidně zachovávají sociální meze. Jsou závislé na symbolických rozdílech, které výrazně zasahují do jazyka (Eckert 1989: 258).

Ostatně z toho vyplývá i Labovovo tvrzení, že ženy obecně v užívání jazyka tendují k standardním, tedy prestižním, a k inovativním variantám, jsou citlivé k sociálnímu hodnocení jazyka, oproti tomu muži preferují lokální varianty (Labov 2001b: 291-293).

Eckertové výzkum na detroitské střední škole, ve kterém se zaměřila na hláskovou změnu v systému souhlásek, ukázal, že jsou větší rozdíly mezi různými skupinami dívek a chlapců, než mezi dívkami a chlapci obecně. Dle jejích zjištění ženy uchopují svou sociální identitu skrz jazyk víc než muži, musí spoléhat více na symbolické manifestace sociálního členství (Eckertová 1989: 265). Její studie zdůrazňuje, jak je důležité v rámci širokých kategorií pohlaví se zaměřit ještě na konkrétní skupiny jedinců a lokální sociální kategorie daného společenství.

I přes zjištění, že ženy přistupují ke svému sociálnímu statusu skrz chování, i jazykové, podléhající lokálním normám, zůstává otázka, zda jedincovo pohlaví ovlivňuje užívání jazyka, či více záleží na tom, jakým způsobem je daná osoba začleněná do lokálních společenských vztahů, jak je socializovaná (Tagliamonte 2012: 64).

5. Analýza nahrávek

V této kapitole shrneme výsledky výzkumu proměnných popsanych v kapitole druhé a srovnáme je s disertací *Působení tradiční dialektu na mluvu mladé*

generace v Ostravě (Havlásková 2007). Tabulky s distribucemi jednotlivých tvarů mezi mluvčími uvádíme u těch proměnných, které měly více variant, takže jejich slovní popis by mohl být nepřehledný. Neuváděli jsme je, pokud měla proměnná málo výskytů, nebo nabývala jen dvou hodnot, a stačilo variaci dané proměnné popsat prostřednictvím textu.

5.1. Fonetická variace – výslovnost hláskové skupiny –*mě*–

Fonetická analýza ukázala, že oblastní výslovnostní varianta [mje] je hojně používaná. Mluvčí ji používali v procentuálním rozmezí 35,71 % – 88,24 %. Žádný mluvčí ji však nepoužíval výhradně, nebo se jí výhradně nevyhýbal. Mezi jejím užíváním mluvčími byla velká variace, kterou nejsme schopni vysvětlit, protože mezi našimi respondenty byly minimální sociální rozdíly, tedy posuzovat vztah sociálních faktorů a míry výskytu příznakové varianty nelze. Někteří mluvčí měli vysoké procento užití oblastní výslovnosti, je však otázka, do jaké míry to je relevantní údaj, protože zároveň měli o poznání menší výskyt hláskové skupiny –*mě*– (včetně pravopisné varianty –*mně*–) vůbec. Je opodstatněné se však domnívat, že pokud mluvčí v malém množství výskytů použije často příznakovou variantu, tak tuto variantu běžně používá.

	pohlaví	věk	škola	celkem výskytů	z toho [mje]	z toho [mje] v %
Mluvčí 1	žena	16	gymnázium	18	14	77,78%
Mluvčí 2	žena	17	gymnázium	28	10	35,71%
Mluvčí 3	žena	17	gymnázium	70	40	57,14%
Mluvčí 4	žena	17	gymnázium	37	32	86,49%

Mluvčí 5	žena	17	stř. zdravotnická škola	23	15	65,22%
Mluvčí 6	žena	18	gymnázium	44	20	45,45%
Mluvčí 7	žena	18	gymnázium	59	40	67,80%
Mluvčí 8	žena	18	učební obor	23	19	82,61%
Mluvčí 9	žena	18	gymnázium	34	30	88,24%
Mluvčí 10	žena	19	gymnázium	45	33	73,33%
Mluvčí 11	žena	19	gymnázium	36	20	55,56%
Mluvčí 12	žena	19	gymnázium	16	12	75,00%
Mluvčí 13	muž	18	gymnázium	50	35	70,00%
Mluvčí 14	muž	18	učební obor s maturitou	61	45	73,77%
Mluvčí 15	muž	18	gymnázium	22	19	86,36%
Mluvčí 16	muž	19	učební obor s maturitou	38	30	78,95%

Tabulka č. 4: Fonetická variace

5.2. Morfologická variace

5.2.1. Instrumentál plurálu

V nominálních výrazech všech deklinačních typů (adjektiv, zájmen, číslovek a substantiv – vyjma maskulin a některých neuter), které mohou mít slezskou koncovku *–mi*, nebo nespisovné a v rámci slezských dialektů interdialektické *–ma*, měla jasnou převahu koncovka *–ma*, charakteristická i pro ostatní dialekty na území České republiky. V souboru instrumentálních koncovek v plurálu tvořila 91,7 %. Tato koncovka byla většinová i v substantivní deklinaci všech maskulin a neuter typu *město, moře, kuře*, zde byla v 66,7 % výskytů. V této deklinaci se neobjevila ani jednou slezská koncovka *–mi*, vyskytovalo se pouze zakončení *–i*, *–y* a šířící se interdialektická koncovka *–ma*. Zakončení *–mi*, typické pro oblast Frýdku-Místku, se vyskytovalo pouze, pokud to bylo ve shodě se spisovnou normou, tedy v deklinaci všech typů kromě maskulin a neuter vzoru *město, moře, kuře*.

	všechny deklinační typy kromě maskulin a neuter vzoru <i>město,</i> <i>moře, kuře</i>		maskulina a neutra vzoru <i>město,</i> <i>moře, kuře</i>		
	<i>–mi</i>	<i>–ma</i>	<i>–mi</i>	<i>–ma</i>	<i>–y, –i</i>
Mluvčí 1	0	9	0	2	0
Mluvčí 2	0	3	0	0	1
Mluvčí 3	1	8	0	1	1

Mluvčí 4	0	5	0	0	0
Mluvčí 5	0	2	0	0	2
Mluvčí 6	6	9	0	0	1
Mluvčí 7	0	4	0	3	0
Mluvčí 8	0	7	0	8	0
Mluvčí 9	0	5	0	3	1
Mluvčí 10	0	16	0	2	1
Mluvčí 11	0	4	0	1	0
Mluvčí 12	0	0	0	1	1
Mluvčí 13	0	2	0	2	0
Mluvčí 14	1	4	0	0	2
Mluvčí 15	0	0	0	0	1
Mluvčí 16	0	10	0	1	1
celkem výskytů	8 (8,33 %)	88 (91,7 %)	0	24 (66,7 %)	12 (33,33 %)

Tabulka č. 5: Koncovky instrumentálu plurálu ve zkoumaném materiálu

Chce-li tedy frýdecko-místecký mluvčí mladé generace užít v I pl nespisovný tvar, většinou použije interdialektický, nikoli prostředek tradičního dialektu. Vzhledem k tomu, že se koncovka *–mi* nevyskytla ani jednou jako nespisovná, zřejmě již ztratila souvislost s tradičním dialektem východní slezské podskupiny a je tedy v jeho kontextu pocíťována jako spisovná. Ve výzkumu v Ostravě (Havlásková 2007) badatelka tuto koncovku zachytila ještě jako nespisovnou, tedy jako nářeční²¹. V našich nahrávkách se nevyskytla zřejmě proto, že se jednalo o neformální komunikační situace, jazyk byl hovorový až nespisovný s regionálním zabarvením.

Ze souboru koncovek deklinačních typů, které mohou mít koncovky pouze *–mi*, či *–ma*, jsme vydělili substantiva – feminina a neutra deklinačního vzoru *stavení*, zakončení *–ma* se u nich vyskytovalo v 93,33 %. U substantiv mužského a středního rodu deklinačních vzorů *město*, *moře*, *kuře* v 66,67 %, tedy o poznání méně. Toto interdialektické zakončení se tedy šíří intenzivněji v deklinačních typech, které v instrumentálu plurálu mají pouze koncovku *–mi*, či *–ma*. U ostatních deklinačních typů byl podíl koncovky *–ma* 90,91 %. Ve srovnání s doklady Havláskové výskyt koncovky *–ma* narostl. Zjistila podíl této koncovky u feminin 50,01 %, u maskulin

²¹ O tom viz výše oddíl 2.2.2.

54,87 %, ale jak tvrdí, vysoký podíl koncovky *-mi* mohlo způsobit školní prostředí, ve kterém byla anketa administrována (Havlásková 2007: 103–107).

I pl	všechny deklinační typy krom substantiv		femina a neutra vzoru <i>stavení</i>		maskulina a neutra vzoru <i>město, moře, kuře</i>		
	<i>-mi</i>	<i>-ma</i>	<i>-mi</i>	<i>-ma</i>	<i>-mi</i>	<i>-ma</i>	<i>-y, -i</i>
Mluvčí 1	0	7	0	2	0	2	0
Mluvčí 2	0	2	0	1	0	0	1
Mluvčí 3	1	4	0	4	0	1	1
Mluvčí 4	0	2	0	3	0	0	0
Mluvčí 5	0	1	0	1	0	0	2
Mluvčí 6	4	7	2	2	0	0	1
Mluvčí 7	0	3	0	1	0	3	0
Mluvčí 8	0	6	0	1	0	8	0
Mluvčí 9	0	3	0	2	0	3	1
Mluvčí 10	0	13	0	3	0	2	1
Mluvčí 11	0	3	0	1	0	1	0
Mluvčí 12	0	0	0	0	0	1	1
Mluvčí 13	0	2	0	0	0	2	0
Mluvčí 14	1	2	0	2	0	0	2
Mluvčí 15	0	0	0	0	0	0	1
Mluvčí 16	0	5	0	5	0	1	1
celkem	6 (9,09 %)	60 (90,91 %)	2 (6,67 %)	28 (93,33 %)	0	24 (66,67 %)	12 (33,33 %)

Tabulka č. 6: Koncovky instrumentálu plurálu ve zkoumaném materiálu s oddělenými femininy a neutry vzoru *stavení*

5.2.2. Zájmena ukazovací

Zájmeno *ten*

Zájmeno *ten* se v našich rozhovorech vyskytovalo téměř výhradně v nenářečních zájmenných tvarech, mělo 536 výskytů, použili jej všichni mluvčí. Pouze jednou se objevil nářeční tvar adjektivní deklinace (0,2 %). Byl to tvar lokálu plurálu *tych*, pro tento jediný výskyt neuvádíme tabulku. Ve všech ostatních pádech byly použity pouze nenářeční tvary, tvořily 99,8% všech výskytů. Ve srovnání se starším výzkumem z roku 1999 v Ostravě je vidět, že adjektivní tvary tohoto zájmena mizí.

Havlásková v lokálu singuláru neutra²² zaznamenala podíl nářečního tvaru 7,21 % a v instrumentálu plurálu 3,45 % (Havlásková 2007: 114–115). Už tehdy napsala: „Mění se celé deklinační paradigma u mladých mluvčích“ (Tamtéž: 116). My už můžeme říci, že tyto tvary jsou mrtvé. Variaci způsobovaly jen koncovky instrumentálu plurálu, převažovalo interdialektické zakončení *–ma*. Vyskytlo se v 88,9 % výskytů tohoto plurálového tvaru, o této variaci viz výše.

Do výskytu tohoto zájmena jsme zahrnuli rovněž tvary s postfixem *–hle* a dalšími. Vyskytly se dva tvary: *tímhle*, *v tomhle*. Nezahrnovali jsme příslovečné spřežky *potom*, *předtím*, *zatím*, a ustrnulé slovní spojení *tím pádem*, protože se jedná o výrazy lexikalizované v této podobě. Jediný ze zmíněných výrazů, u kterého lze očekávat variaci, ale pouze v mluvě nejstarší generace Frýdku-Místku, je výraz *potom*, jeho nářeční podoba je *potem/potym*.

Zájmeno *takový*

Tvary *taky*, *taka*, *take* typické pro slezský interdialekt a pro moravská nářečí měly ve všech pádech obou čísel v celkovém výskytu 481 dokladů podíl 7,28 %. Neuvádíme výskyt jednotlivých pádů, ale výskyt tvarů, které obsazují i víc pádových pozic než jen jednu, protože v rozhovorech vlivem nedořečení či přerušení vět často nelze rozeznat, jestli se jedná o nominativ singuláru neutra, či o nominativ plurálu. Pokud bychom přesto takový přehled výskytů po pádech chtěli udělat, museli bychom mnoho výskytů vyřadit, čímž by se výsledný poměr nářečních a nenářečních tvarů stejně ovlivnil. Proto se přikláníme k třídění výskytů dle tvarů.

Tvary s výskytem nářečních variant byly:

a) *takový*

- v nominativu singuláru maskulina: nářeční podoba *taky* 10krát (10,8 %) z 93 výskytů tohoto tvaru

b) *taková*

²² Autorka do výzkumné ankety zahrnula pouze tyto tvary, tudíž doklad, se kterým srovnáváme naše zjištění, je omezený, ale přesto na něm lze vidět vývoj nářečních tvarů.

- v nominativu singuláru feminina: nářeční podoba *taka* 5krát (6,3 %) ze 79 výskytů tohoto tvaru

c) *takové*

- v nominativu a akuzativu singuláru maskulina a neutra,
- v genitivu, dativu a lokálu singuláru feminina,
- v nominativu a akuzativu plurálu všech rodů
- nářeční podoba *take* se vyskytla 18krát (7,7 %) z 233 výskytů tohoto tvaru v uvedených pádových pozicích

d) *takovou*

- nářeční podoba *taku* (což je nediftongizovaná varianta tvaru *takou*) 1krát (2,6 %) z 38 výskytů tohoto tvaru

e) *takovýma*

- tvar se vyskytl jednou, a to v nářeční podobě *takyma* (100 %)

Mluvčí se v užívání nářečních podob dosti lišili, použilo je 7 mluvčích, jedna mluvčí je používala výrazně hodně, používala oproti ostatním respondentům více nespisovných prvků vůbec. Větší procento výskytu měl i mluvčí 13. Opět nejsme schopni na základě těchto výskytů kvůli malým sociálním rozdílům mezi mluvčími o variaci říct něco dalšího. Nářeční tvary mají nízký celkový výskyt, zato je použila větší část mluvčích, což poukazuje na řidkost, ale jistou stabilitu těchto zájmenných tvarů.

	výskytů tvarů z paradigmat <i>takový</i> , -á, -é u každého	z toho nářečních tvarů: <i>taky</i> , -a, -e - <i>eho</i> - <i>emu</i> , ...
Mluvčí 1	31	0
Mluvčí 2	66	5 (7,58 %)
Mluvčí 3	47	1 (2,13 %)

Mluvčí 4	45	2 (4,44 %)
Mluvčí 5	24	0
Mluvčí 6	22	1 (4,55 %)
Mluvčí 7	19	1 (5,23 %)
Mluvčí 8	22	10 (45,45 %)
Mluvčí 9	46	0
Mluvčí 10	42	0
Mluvčí 11	7	0
Mluvčí 12	11	0
Mluvčí 13	39	11 (28,21 %)
Mluvčí 14	23	0
Mluvčí 15	24	2 (8,33 %)
Mluvčí 16	13	2 (15,38 %)
celkem	481	35 (7,28 %)

Tabulka č. 7: Distribuce variant zájmena *takový, taková, takové* ve zkoumaném materiálu

Přivlastňovací zájmena *můj, tvůj, svůj*

V našich nahrávkách měla přivlastňovací zájmena výrazně menší výskyt než demonstrativa. Proto neuvádíme tabulku s hodnotami výskytů u jednotlivých mluvčích, ale uvádíme souhrnné množství jednotlivých tvarů. Pro malý výskyt rovněž nedělíme doklady těchto zájmen dále podle pádů, ale pouze uvádíme množství stažených a nestažených tvarů. Nářeční nestažené tvary dále komentujeme.

Převažovaly nenářeční stažené tvary. Jejich celkový počet v námi zahrnutých pádech maskulina a neutra v singuláru a všech rodů v plurálu byl 19, z čehož nářečních nestažených tvarů bylo pět, jejich podíl v celkovém výskytu byl 26,3 %. Bylo by potřeba shromáždit více než 19 dokladů (ve srovnání s 537 výskyty zájmena *ten*), ale zdá se, že nářeční tvary posesiv jsou používanější než slezské tvary demonstrativa *ten* (výskyt 0,2%) a mají své místo ve vytvářejícím se interdialektu. Malý výskyt posesiv ve srovnání s demonstrativy je způsoben tím, že demonstrativy lze odkázat k jakémukoli jevu a narozdíl od posesiv nemají vlastní význam. Nějaké místo v interdialektu stále mají i slezské a moravské tvary *taky, taka, take* se svým výskytem 7,28 %, který je sice menší, zato ale stanovený na základě většího celkového výskytu tohoto zájmena.

Ze zmíněných pěti nářečních tvarů byly dva instrumentálové tvary *mojim*, jeden genitivní a jeden akuzativní tvar *mojeho* a jeden lokálový *mojem*. Rozšíření tvaru *mojeho* neznáme, neboť ČJA tento tvar zájmena *můj* neuvádí. Dana Davidová (1994: 57) ovšem genitivní tvar *mojeho* zachytila v mluvě slezských obyvatel Havířova, která má interdialektický charakter.²³ Zdá se tedy, že tvar *mojeho* by mohl být interdialektickým prostředkem a je otázka, jestli se jím nestal i lokálový tvar *mojem*. Dle ČJA je tvar *mojem* omezen jen na Opavu a jižní okraj slezských nářečí, konkrétně malé území na jih od Opavy, na zbytku území se vyskytuje tvar *mojim* (Balhar, J. a kol. 2002: 371). Interdialektickou platnost tvaru *mojem* na základě našich chabých dokladů nejsme s to potvrdit. Prokazatelnější důvod, proč daný mluvčí použil pro zkoumanou oblast nepůvodní tvar *mojem*, je ten, že má na Opavsku přítelkyni, je tedy v úzkém kontaktu s někým, kdo tento tvar používá.

Osobní zájmena

Co se týče osobních zájmen, zkoumali jsme dva jevy. Prvním byl tvar *něj/něho*, který se často vyskytoval v nářeční podobě *ňho*. Z 20 výskytů akuzativu a genitivu singuláru zájmena *on* byla polovina nářečních podob, což je velký podíl. Tento tvar nelze nazvat interdialektickým, vyskytuje se na širším Frýdecko-Místecku a v jižní slezské podskupině (Balhar, J. a kol. 2002: 348, 350), můžeme tedy říct, že je z tradičních dialektů a je stále používán. Druhým jevem je plurálový tvar *nimi*, ten se všemi svými variantami byl zastoupen 21 doklady, z čehož se 3krát vyskytl samotný tvar *nimi*, který je typický pro tradiční dialekty východní slezské podskupiny a je shodný se spisovnou normou. Na prvním místě byl tvar *s nima* (16) ze západní slezské podskupiny, které pronikají do slezských měst (Balhar, J. a kol. 2002: 364). Poslední dva výskyty patřily tvarům *s něma*, které nejsou typické pro zkoumanou oblast, ale pro severomoravská pohraniční města (Jeseník a Bruntál), Opavu, Vsetín a středomoravské dialekty (Balhar, J. a kol. 2002: 365). Nevíme o žádném kontaktu s touto oblastí, díky kterému by naši mluvčí tento tvar použili, a dva výskyty je opět malé množství na to, abychom uvažovali v rámci slezských dialektů jejich narůstající interdialektickou platnost.

	něho	něj	ňho	nima	nimi	něma	němi
--	------	-----	-----	------	------	------	------

²³ O interdialektickém charakteru mluvy tohoto města viz výše výklad o zájmenech v části 2.2.2.

Mluvčí 1	1	0	0	2	0	1	0
Mluvčí 2	0	0	0	1	0	0	0
Mluvčí 3	4	1	1	0	1	0	0
Mluvčí 4	0	0	0	1	0	0	0
Mluvčí 5	0	1	0	1	0	0	0
Mluvčí 6	0	1	0	2	2	0	0
Mluvčí 7	1	0	0	0	0	1	0
Mluvčí 8	0	1	0	0	0	0	0
Mluvčí 9	0	0	0	0	0	0	0
Mluvčí 10	0	0	0	6	0	0	0
Mluvčí 11	0	0	3	1	0	0	0
Mluvčí 12	0	0	0	0	0	0	0
Mluvčí 13	0	0	2	0	0	0	0
Mluvčí 14	0	0	3	0	0	0	0
Mluvčí 15	0	0	0	0	0	0	0
Mluvčí 16	0	0	1	2	0	0	0
celkem	6 (30 %)	4 (20 %)	10 (50 %)	16 (76,2 %)	3 (14,3 %)	2 (9,52 %)	0

Tabulka č. 8: Tabulka s variací zájmených tvarů *něho/něj, nimi*

Z nalezených dokladů je zřejmé, že tradiční tvar *s nimi* se neudrží, byť se shoduje se spisovnou normou, a je vytlačován duálovým tvarem *nima*. Šíření tohoto tvaru ve slezských městech je doloženo už ve výzkumu pro ČJA v 60. a 70. letech, není překvapivé, že i v našich nahrávkách dominuje tento tvar. Naše doklady také potvrzují šíření koncovky *–ma*: mělo ji 18 tvarů z 21.

5.3. Variace spojovacích výrazů a adverbia *kam*

Prostředky subordinačně příčinného vztahu byly spojka *protože*, která měla 197 výskytů, nářeční výraz *bo* s 19 výskuty. Jeden mluvčí používal jako jediný knižní spojku *jelikož*. Nadužíval ji, použil ji 13krát. *Jelikož* v tomto vztahu je doloženo i v ČJA, tato spojka proniká do běžné mluvy ze spisovné češtiny (Balhar, J. a kol. 2005: 475). Váhali jsme zahrnout výskuty této spojky, když vedlejší věta s touto spojkou stála v souvětí jako první, např.

„Já půjdu jakože na dílnu, a jelikož potřebuju být zaškolený, tak jsem byl dneska na školení, které museli všichni absolvovat.“

Výzkum v ČJA se omezil na případy, kdy hlavní věta stojí před větou vedlejší, doklady spojky ve vedlejší větě předcházející větu hlavní tedy nemáme. Předpokládáme však, že není důvod, proč by věta se spojkou *bo* nemohla být

v souvětí jako první. V následující příkladové větě z *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík, Nekula, Rousínová a kol. 2012: 478), ve které je užita hovorově spojka *že*, dle našeho jazykového povědomí *bo* použit lze: „Šel po louce, a že bylo teplo, sundal si čepici.“ Rozhodli jsme se tedy výskyty spojek ve vedlejších větách předcházejících hlavním zahrnout do analýzy. Dále se vyskytla dvakrát v příčinném vztahu spojka *nebo*. V ČJA se uvádí, že *nebo* se vyskytuje řídce na východní Moravě (Balhar, J. a kol. 2005: 475). V našem materiálu z východní části slezských nářečí se objevila čtyřikrát (jeden respondent ji použil dvakrát, ostatní jednou), ale pouze v následujících dvou příkladech byla její pozice prokazatelná, tedy zařaditelná do analýzy.

Př. č. 1 „Fajn, nebudeme jim to měnit, nebudeme prostě, nebo ... (hezitace) je to jejich mládež, oni si to zařídili.“

Př. č. 2 „A já říkám: ‚Cože? Odkud se známe?‘, nebo jsem na něj úplně zapomněla.“

Nebo je snadno zaměnitelné za *protože*, jediné, co by v prvním příkladu tomu mohlo bránit, je hezitace a krátká pauza v řeči, nepředpokládáme však, že by to byl znak toho, že mluvčí zamýšlel říct něco jiného.

Výpovědi v následujících dvou příkladech nesou znaky nepřipraveného mluveného projevu, proto jsou syntaktické vztahy nejasně vyjádřeny, stavba souvětí je narušena, těžko lze určit, o jaký syntaktický vztah vlastně jde. Vodítkem může být pouze významový obsah vět, ani ten však není spolehlivý, proto tyto příklady nezařazujeme do analýzy a níže pro to uvádíme důvody.

Př. č. 3 Respondent: „Já právě nevím, jestli se dá studovat čeština jenom jako, musí to být pod hlavičkou filozofické.“ Badatelka: „No, ještě na pedáku je.“ Respondent: „No, no, nebo no, nebo já jsem měla, já jsem se koukala na ty obory na pedado [přeřeknutí] na pedagogické přímo a tam jsem nenašla češtinu biologii.“

Vyjádření respondenta, byť přerušené upřesněním badatelky, lze zjednodušit: nevím něco, s čímž nějak souvisí to, že jsem se dívala někam a tam jsem to nenašla. Nejde o těsný vztah, tím spíše, že to je vztah mezi samostatnými větnými celky.

Druhá výpověď navazující na badatelčinu má význam příčiny první respondentovy výpovědi, jedná se o volné navazování.

Př. č. 4 Právě s některýma jinýma z té třídy, nebo ještě [jsem chtěla říct, BJ], že jsem byla ve dvou třídách, vlastně z té další, tak s nima jsem v kontaktu.

Domníváme se, že mluvčí chtěla říct (jak dokresluje naše poznámka v hranatých závorkách), že je v kontaktu se studenty z další třídy, protože byla během studijního pobytu ve dvou třídách.

Nářeční spojka *bo* v celkovém výskytu subordinačně příčinného vztahu (231 dokladů) zaujímala 8,22 % a spojka *nebo* 0,87 %. U ostatních syntaktických jevů nebudeme uvádět procentuální podíl jednotlivých variant pro malý počet výskytů. Proměnná subordinačně příčinného vztahu měla ovšem dost výskytů, takže jsme výsledky uvedli i procentuálně. Použilo ji pouze 7 mluvčích, tato spojka je dost příznakovým nářečním jevem např. oproti oblastní výslovnosti [mje], která se objevila u všech mluvčích. Dva z nich spojku *bo* používali výrazněji: ze 41,67 % a z 85,71 %, oba používali oproti ostatním respondentům více nespisovných prostředků.

	výskyt variant			
	bo	nebo	protože	jelikož
Mluvčí 1	1 (7,14 %)	0	13	0
Mluvčí 2	0	0	14	0
Mluvčí 3	0	0	24	0

Mluvčí 4	0	0	25	0
Mluvčí 5	0	0	9	0
Mluvčí 6	0	1 (5,88 %)	16	0
Mluvčí 7	1 (8,33 %)	0	11	0
Mluvčí 8	5 (41,67 %)	1 (8,33 %)	6	0
Mluvčí 9	0	0	10	0
Mluvčí 10	1 (12,5 %)	0	7	0
Mluvčí 11	0	0	12	0
Mluvčí 12	4 (15,38 %)	0	22	0
Mluvčí 13	1 (11,11 %)	0	8	0
Mluvčí 14	0	0	12	13 (52 %)
Mluvčí 15	6 (85,71 %)	0	1	0
Mluvčí 16	0	0	7	0
celkem	19 (8,22 %)	2 (0,87 %)	197 (85,28 %)	13 (5,63 %)

Tabulka 9: Variace spojek subordinačně příčinného vztahu s podílem nářečních variant v závorkách

V našem materiálu se neobjevil zvláštní typ koordinačně vylučovacího souvětí, v němž druhá věta vyjadřuje, co by bylo důsledkem nesplnění toho, co se říká ve větě první, např. „Lež pěkně v posteli, nebo se neuzdravíš“.

Ve slučovacím vztahu s odstínem přidružování se používaly spojka *i*, spojka *aj*, typická nejen pro Slezsko, ale i pro většinu Moravy, tyto výrazy také fungovaly jako částice vytýkací. Spojovací výraz (*a*) *taky* měl pouze ve 2 případech platnost spojky, ostatní výskyty (*a*) *taky* a výraz (*a*) *těž* byly ve funkci částic vytýkacích, (*a*) *také* se v nahrávkách neobjevilo, zřejmě pro svou přílišnou knižnost. Pro odlišení spojek od částic jsme použili kritéria Jaroslava Bauera (Bauer 1964: 134): „spojka vyjadřuje vždy vztah dvou sousedních jednotek, které jsou ve vztahu kooordinace [...], kdežto vytýkací částice uvádí vyjádřený člen ve významový vztah i s výrazy vzdálenějšími, často syntakticky odlišnými [...] nebo vůbec nevyjádřenými“. Většinou těmto výrazům bezprostředně nepředcházela spojka *a*, což by byl jasný důkaz toho, že mají spojkovou funkci. Často fungovaly jako rematizátory. Tím, že mluvčí tyto vytýkané skutečnosti řekl, přiřazoval sdělovanou skutečnost k již dříve řečenému. Šlo tedy o jakési volné připojení k předcházejícímu kontextu, ale nikoli o strukturu souřadně spojené spojkovými prostředky (*a*) *také*, (*a*) *těž* a (*a*) *taky*, např.

Př. č. 5 „Strašně lehce se mi učí angličtina [...] a němčina taky na základce byla jakože úplně super“.

Pokud jde o funkční a významovou ekvivalenci, vytýkací částice *aj*, *i* nejsou plně ekvivalentní s *také*, *též* a *taky*. Nelze je bez změny významu nahradit *aj/i*, pokud stojí před přísudkem:

Př. č. 6 „No právě, jsem to taky říkala.“

(V této větě se tvrdí, že mluvčí říkala to samé, jako někdo jiný. Varianta s *aj*, *i* je možná, ale má jiný význam: „No právě, jsem to *aj/i* říkala.“ Chce se v ní zdůraznit, že to, o čem mluvčí mluví, jednak např. napsala, ale také to říkala.)

Ale v následující větě, ve které je vytýkán nominální výraz, to zřejmě možné je:

Př. č. 7 „Prvák jsem nějak přežila, druhák taky.“

I zde vyvstávají možné nejasnosti. Vytýká *taky* nominální výraz *druhák*, nebo elidované sloveso *přežila jsem*? Předpokládáme, že kterékoli elidované slovo nelze vytknout, proto je *taky* v této větě nahraditelné *aj*, *i*. Je tedy možné, že pokud je částicí vytčen nominální výraz, je částice *taky* (*také*, *též* má stejnou funkci) funkčně ekvivalentní s částicí *aj*, *i*, varianta posledně uvedené věty by tedy byla: „Prvák jsem nějak přežila, *aj* druhák.“ Za jakých podmínek jsou výrazy *aj*, *i*, *též* a *taky* ekvivalentní, by však bylo třeba dále zkoumat, pro což zde není dále prostor. Tyto výrazy ve funkci částice jsme tedy do analýzy nezahrnuli, protože není zcela jasné, které faktory ovlivňují jejich významovou ekvivalenci, a proto je zatím nelze považovat za varianty jedné proměnné vytýkacích částic. Zatím víme, že mezi tyto faktory zřejmě patří slovnědruhovná povaha vytýkaného výrazu. Poměr výskytů částic *aj* a *i* jsme se ovšem rozhodli uvést, a to pro demonstraci toho, že poměr nářeční a nenářeční podoby těchto výrazů v částicové i spojkové platnosti je srovnatelně velký.

2krát se vyskytl konektor (*a*) *taky*, 3krát *aj* (10,71 %) a 23krát *i*. Výskytů je celkem málo, lze říci pouze to, že nářeční výraz se používá v malé míře. Několikrát více se používaly tyto výrazy ve funkci částic, kde byl poměr užití těchto prostředků srovnatelný, částice *aj* měla 19 výskytů (13,29 %) a *i* 124.

Jelikož jsme si vymezili tento jev větným vztahem slučování s odstínem přidružování, vylučovali jsme případy, ve kterých spojky *aj*, *i*, (*a*) *taky*, (*a*) *též* byly

v jiném větném vztahu: konkrétně šlo o konektory *i když, nejen – ale i*. Konektor *a* i jsme naopak zahrnuli, protože vztah slučování s odstínem přidružování vyjadřuje. Jev, který právě rozebíráme, by také mohl být definován jako variace spojovacích výrazů *aj, i, (a) taky, (a) též* v nejrůznějších větných vztazích, a to i pokud daný spojovací výraz bude součástí víceslovného konektoru. Nevíme však, jestli distribuce nářečního *aj* je stejná v jednoslovných i víceslovných konektorech: zda se *aj* vyskytuje stejně často samostatně jako např. ve spojeních *aj když*. Proto zůstáváme u pojetí vycházejícího z diskursivní funkce konektoru, nikoli z konektoru jako takového, ať už se vyskytuje v jakýchkoli větných vztazích.

Při srovnávání rozdílných skutečností, např. ve větě *Je starší než já* se používala ve většině nenářeční spojka *než*. Nářeční prostředek *jak* se vyskytl 2krát (5,88 %) a spojka *než* 32krát. Problematické případy byly dva, oba dva jsme nezahrnuli do výzkumu. V prvním z nich spojka *než* nemohla variovat se spojkou *jak*, protože obě spojky tvořily složený spojovací výraz uvozující vedlejší větu způsobovou:

Př. č. 8 „Když se to učím, tak se to stejně učím úplně jinak, než jak to třeba diktovala ona.“

V druhém případě spojka *jak* ztratila svou nářeční platnost a v uvedeném slovním spojení dle našeho jazykového povědomí pronikla do hovorové češtiny.

Př. č. 9 „U nás jako polovina třídy neví ještě, nebo víc jak polovina určitě.“

Směrové adverbium *kam* bylo nahrazováno výrazem *kde*, který dle ČJA patří k moravským interdialektům (Balhar a kol. 2005: 507), podle Šrámka se stává interdialektickým i na slezském území (Šrámek 1997: 233). Což můžeme potvrdit: tradiční slezský výraz *kaj* se objevil pouze jednou, ustupuje interdialektickému *kde*. Adverbium *kaj* použil mluvčí, jehož projev měl více nářečních prvků než projevy ostatních, je to ten samý mluvčí, který měl u spojky *bo* 85,71% výskyt. Stále se ovšem jako směrové adverbium používal nenářeční výraz *kam*, interdialektické *kde* se vyskytlo 25krát (39,06 %) z 64 výskytů.

	kde	kam	kaj
Mluvčí 1	0	3	0
Mluvčí 2	5 (55,56 %)	4	0
Mluvčí 3	3 (50 %)	3	0

Mluvčí 4	2 (40 %)	3	0
Mluvčí 5	0	2	0
Mluvčí 6	0	6	0
Mluvčí 7	1 (100 %)	0	0
Mluvčí 8	2 (50 %)	2	0
Mluvčí 9	0	1	0
Mluvčí 10	4 (80 %)	1	0
Mluvčí 11	0	0	0
Mluvčí 12	5 (62,5 %)	3	0
Mluvčí 13	1 (100 %)	0	0
Mluvčí 14	0	5	0
Mluvčí 15	0	4	1 (20 %)
Mluvčí 16	2 (66,67 %)	1	0
celkem	25 (39,06 %)	38 (59,38 %)	1 (1,56 %)

Tabulka 10: Variace směrového adverbia *kam* s podílem nářečních variant v závorce

Oproti výše uvedeným proměnným se u tohoto adverbia a ještě u šířícího se zakončení *–ma* výrazněji projevuje nářeční tendence. Vyřadili jsme následující výskyt *kde*, protože nelze rozhodnout, jestli první příslovce *kde* má místní či směrový význam:

Př. č. 10 „Fotil jsem ho, abysem si jako zkoušel, kde svítí slunko a kde jsou nejlepší podmínky na to focení.“

Mluvčímu jde patrně o místo, kam svítí slunce, to by byl tedy směrový význam. Stejně tak může chtít říct, že zkoušel, na jakém místě svítí slunce, v tom případě by vyjádřil místní význam.

5.4. Nekvantifikované jevy

5.4.1. Lexikální dialektismy

Níže shrnujeme nářeční výrazy, které jsme z nahrávek vyexcerpovali, uvádíme i náš výklad významu. Seznam nechce být soupisem slovníkových hesel, pro podrobnější výklad odkazujeme na slovníkovou publikaci *Lašská slovní zásoba* (Sochová 2001). Všechny (včetně příbuzných slov uvedených na stejném řádku jako slovo základové) se vyskytly jednou, kromě hodnotícího adjektiva *fajny*, které bylo použito celkem 25krát, objevilo se u 9 mluvčích. Četnost použití tohoto slova však mohla být ovlivněna jeho obecnějším významem ve srovnání s ostatními

uvedenými lexikálními dialektismy. Dle našich osobních pozorování je toto adjektivum v současném frýdecko-místeckém dialektu skutečně hojně používáno.

fajny: dobrý, příjemný, hezký; adv. *fajně*

gřapy: krámy, staré opotřebované věci

robota: práce, zaměstnání, zejména manuální; *robit*: pracovat, dělat

zkipat: pobryndat, znečistit něco něčím tekutým, adj. *zkipany*

šmigrust: velikonoční pomlázka

štamprla, *pulečka*: panák, malý kalíšek tvrdého alkoholu

5.4.2. Fonologické dialektismy

Slovo *jinač* se vyskytlo bez protetického *j-*: ve tvaru *inač*, dalším příznakovým jevem byl zájmenný tvar *ju* – nepřehlasovaná varianta *ji*, akuzativního tvaru zájmena *ona*.

5.4.3. Slovotvorné dialektismy

Vyskytla se nářeční slovotvorná varianta indefinita *cosi*: *cosik*.

5.4.4. Nepůvodní prvky z českých dialektů v užším smyslu slova

Objevily se hláskoslovné jevy, a to diftongizace *y > ej*: *vejška*, *línej* a úžení *é > ý*: *nějaký penízky*, *něco takovýho*, *něco vybranýho*, *modely pořádný*, *hezký* (neutrum) a *dobrý* (neutrum). První čtyři uvedené doklady úžení použila mluvčí 8, která používala výrazně více nespisovných prostředků a i koncentrace nepůvodních jazykových prostředků byla u této mluvčí nejvyšší, ostatních pět mluvčích, kteří nepůvodní prostředek použili, měli 1 až 2 výskyty.

Ještě se zastavme u adjektiva středního rodu *dobrý*. Oproti ostatním uvedeným dokladům s jediným výskytem se *dobrý* vyskytlo pětikrát, použili jej 3 mluvčí:

Mluvčí 13: A jako dobrý, dějepis mi nedělá problém.

Mluvčí 16: Ty je znáš odkud? Badatelka: No já je znám z divadla Čtyřlístek.

Mluvčí 16: Taky dobrý.

Mluvčí 11: To bude dobrý, to bude dobrý. [...] Je to dobrý.

Všichni uvedení tři mluvčí užili vždy ještě jednou toto adjektivum v nepříznakovém tvaru *dobré*. Je otázka, zda to, že mluvčí použije tento nepůvodní, ve zkoumané oblasti silně příznakový tvar, je způsobeno jeho komunikačním záměrem. Rudolf Šrámek (Šrámek 1997: 236) toto stanovisko obhájí, při nahrávání jsme však žádný jasný komunikační záměr nevysledovali.

6. Shrnutí

Projev všech mluvčích byl regionálně zabarven díky moravské a slezské výslovnosti hláskové skupiny *–mě–* (procentuální zastoupení u jednotlivých mluvčích bylo mezi 35,71 % až 88,24 %) a některým jevům v morfologii a syntaxi. Šíří se koncovka *–ma*, jak tvrdil Šrámek a jak ve svém výzkumu ukázala Havlásková, i když její data byla omezena školním prostředím a tlakem spisovnosti. Koncovka má tendenci se šířit spíše v souboru všech deklinačních typů, které nabývají pouze koncovky *–mi*, nebo nespisovného *–ma*. Koncovka *–mi*, charakteristická pro východní slezskou podskupinu, se vyskytovala pouze ve shodě se spisovnou normou, její nářeční užití (např. *s volami*) vymizelo, ve výzkumu Havláskové z roku 1999 bylo ještě v malé míře zachyceno. Stejně tak adjektivní tvary zájmena *ten* Havlásková ve zbytcích zachytila, v našich datech se už ukázaly jako mrtvé. Oproti těmto tvarům jsou zájmenné tvary z moravských a slezských dialektů *taky*, *taka*, *take* ještě v malé míře používané, vyskytly se u 9 mluvčích z 16, jejich celkový výskyt byl 7,28 %, což ukazuje na velmi řídké užití u každého z mluvčích. Podíl nářečních tvarů posesiv byl oproti ostatním zkoumaným jevům vysoký, vyskytly se pětikrát – 26,3 % z jejich celkového výskytu. Projevil se u nich unifikující vliv interdialektu a jeden tvar byl pro zkoumanou oblast nepůvodní – opavský lokálový tvar *mojem*. Osobní zájmena měla rovněž malý výskyt, zájmenný tvar *něho/něj* měl 20 výskytů, z čehož byla polovina nářečních variant *ňho*, které společné všem slezským dialektům nejsou. U tvaru *nimi* naopak převládala

interdialektická varianta *nima*, vyskytla se v 76,2 %. Projev sedmi mluvčích regionálně zabarvila také slezská spojka *bo*, míra jejího užití v subordinačně příčinném vztahu byla 8,22 %. Lexikální dialektismy se sice vyskytovaly zřídka, ale regionální ráz projevu vždy velmi zvýšily. Oproti jiným lexikálním dialektismům se často vyskytovalo hodnotící adverbium *fajny*.

Obecně nelze říct, zda jsou slezské interdialektické jevy méně četné, než jevy společné moravským i slezským nářečím. Spojky se v těchto oblastních podobách (*aj* ve slučovacím poměru s odstínem přidružování, *jak* při srovnávání ve smyslu rozdílnosti) vyskytovaly ve stejně nízké míře jako slezské interdialektické prostředky. Často se vyskytovalo *kde* jako moravská a slezská varianta směrového adverbia *kam*. Potvrdilo se Šrámkovo tvrzení o vývojovém směřování slezských nářečí: V nářečních jevech, kterými se slezská nářečí příliš odlišují od spisovného jazyka, „vede vývoj buď k zvláštní kombinaci jevů obecně slezských a hovorově spisovných, nebo jevy mluvené podoby spisovného jazyka převažují a prvky obecně lašské v nich zaujímají okrajovou pozici.“ (Šrámek 1997: 234–235). Mluvčí používali hovorovou vrstvu spisovného jazyka regionálně zabarvenou výše zmíněnými nářečními prvky.

7. Literatura:

Bělič, J. Ke zkoumání městské mluvy. *Acta Universitatis Carolinae, Slavica Pragensia IV*, Praha 1962, s. 569–575.

Bauer, J.: Spojky a částice. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno : Masarykova univerzita 1964, s. 131–139.

Bělič, J. *Nástin české dialektologie*, Praha : SPN, 1972. Kap. Nářeční skupina slezská (lašská), s. 285-306.

Balhar, J. *Skladba lašských nářečí*. Praha : Academia 1974.

Balhar, J. a kol. *Český jazykový atlas 1*, Praha : Academia 1992.

Balhar, J. a kol. *Český jazykový atlas 4*, Praha : Academia 2002.

- Balhar, J. a kol. *Český jazykový atlas 5*, Praha : Academia 2005.
- Davidová, D. *Zájmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova*. Ostrava : Sfinga 1994.
- Davidová, D. *Jmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova*. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 1996.
- Davidová, D.; Bogoczová, I.; Fic, K. a kol. *Mluvená čeština na Moravě*. Šenov u Ostravy : Tilia 1997. Kap. Úvod, Slezskomoravská oblast, Závěr, s. 5-10, 75-99, 132-142.
- Dvonč, L., Horák, G. a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1966, 256.
- Dejmek, B. *Mluva nejstarší generace Hradce Králové*. Hradec Králové : Pedagogická fakulta v Hradci Králové 1981.
- Eckert, P. The whole woman. Sex and gender differences in variation. In *Language variation and change* 1, 1989, s. 245–267.
- Havlásková, P. *Působení tradičního dialektu na mluvu mladé generace v Ostravě*. Brno 2007. Disertační práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka.
- Jančák, P. Frekvence hlavních hláskových znaků v mluvě pražské mládeže. *Naše řeč* 57, 1974.
- Krčmová, M. *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1981.
- Kloferová, S. Skupina nářeční (makrodialekt). In P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : NLN 2002, s. 392–393.
- Karlík, P.; Nekula, M.; Rousínová, Z. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

Labov, W. *Jazyková proměnná jako strukturní jednotka* [online]. Přel. J. Chromý. Citováno 23. 7. 2015. Dostupné z WWW: <http://lingvistika.cz/download/preklady/preklad_Labov2.pdf> [původně vyšlo jako Labov, W. Language variable as a structure unit. *Washington linguistic review* 3, 1966, s. 4 - 22].

Labov, W. *Principles of Linguistic Change, Volume 2 : Social factors*. Oxford : Blackwell 2001, s. 291–293.

Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: NLN 2010, s. 634.

Milroy, L.; Gordon, M. *Sociolingvistika : Metody a interpretace*. Praha : Karolinum 2012.

Nekvapil, J. O interních a externích kontextech variační sociolingvistiky (doslov k českému vydání). In L. Milroyová; M. Gordon, *Sociolingvistika : Metody a interpretace*. Praha : Karolinum 2012, s. 225–236.

Petr, J. a kol. *Mluvnice češtiny 2*. Praha : Academia, 1987.

Pešek, O. Syntaktické vlastnosti konektorů v češtině. In: *Argumentativní konektory v současné francouzštině a češtině*. České Budějovice : Editio Universitas Bohemiae Meridionalis, 2011, s. 134-144.

Romaine, S. On the problem of syntactic variation and pragmatic meaning in sociolinguistic theory. *Folia Linguistica* 18, 1984, s. 409–438.

Tagliamonte, S. *Sociolinguistics : Change, Observation, Interpretation*. Chichester : Wiley–Blackwell 2011.

Sochová, Z.: *Lašská slovní zásoba*. Praha : Academia 2001, s. 250.

Šrámek, R. Jak se proměňují slezská nářečí. In F. Daneš a kol. (eds.). *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha : Academia, 1997, s. 231–238.

Šipková, M. Interdialekt. In P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : NLN 2002, s. 183–184.

Watt, D. J. L. I don't speak with a Geordie accent, I speak like, the Northern accent.
Journal of Sociolinguistics 6, 2002, s. 44-63.